

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond

Kunstimälestiste restaureerimine nõukogude ajal

Bakalaureusetöö

Koostaja: Grete Nilp
Juhendajad: Hilikka Hiiop, PhD
Anneli Randla, PhD

TALLINN 2013

Sisukord

1. Kunstimuuseumi olukorrast ning esimesed restauraatorid.....	5
1.1 Esimesed mahukamad restaureerimisprojektid.....	7
2. Vene restauraatorite tulek.....	8
3. Mai Lumiste algatatud projektidest.....	11
3.1 „Kaana pulm“.....	12
3.2 „Surmatants“.....	14
3.3 Niguliste kiriku peaaltar.....	17
4. 1960. aastad.....	20
5. 1970.–1980. aastad.....	23
6. Teema kajastus erialakirjanduses.....	27
7. Tegutsenud inimesed.....	32
Kokkuvõte.....	41
ILLUSTRATSIOONIDE NIMEKIRI.....	43
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	45
LISA 1.....	49
Summary.....	50

Sissejuhatus

Nõukogude perioodil sai kunstimälestiste konserveerimine-restaureerimine tegevusalaks, millele hakati aja möödudes aina enam tähelepanu pöörama. Ka varasemalt, vabariigi perioodil ning enne seda, tegeleti mälestiste säilitamise ja ennistamisega, kuid siis lasus peamine töökoormus üksikute entusiastide õlul, kes igapäevaelus tegutsesid näiteks kunstnike-kunstiteadlastena või tegelesid muuseumitöö kõrvalt ka kogude korrastamisega, nimetada võib siinkohal näiteks Tor Helge Kjellini või Aleksander Tassat. Laiemalt hakkas restaureerimisalane tegevus peale Teist maailmasõda, mil oli oluline sõjas kannatada saanud teoste konserveerimine ning nende säilimiseks vajalike parandustööde tegemine.

Uued suunad hakkasid restaureerimisalasesse tegevusse tekkima 1960. aastatel, mil muuseumide ja raamatukogude juurde oli tekkinud juba arvestatav ring restauraatoreid ning üha tihedamini käidi teistes liiduriikides end erialaselt täiendamas. Kuna Eesti restaureerimiskogemus oli võrreldes Nõukogude Venemaaga lapsekingades, siis saadeti meie suurteoseid Leningradi või Moskvasse (nt „Surmatants“ Moskvas 1962–1965) või tulid meistrid ise kohale (nt Nikolai Bregman ja Vjatšeslav Titov, kes tegelesid Püha Vaimu ja Niguliste kirikute altaritega). Kohalike restauraatoritena tegutsesid Eesti NSV Riiklikus Kunstimuuseumis näiteks Eerik Põld, Henno Tigane ja Paul Horma.

1970.–1980. aastad muutusid olulisteks uute restaureerimiskeskuste loomisel. Initsiatiivika ning ettevõtliku nahakunstniku ning konservaatrina suutis Endel Valk-Falk komplekteerida Eesti NSV Riikliku Kunstimuuseumi juurde 1975. aastal restaureerimisosakonna, mis asus jõudsalt laienema. Kümme aastat hiljem, aastal 1986, asutas Valk-Falk ennistuskvoja „Kanut“, mis tõi kohalikku erialakäsitlusse märksa värskemaid ja teaduslikumaid suundi.

Restaureerimistööga on pidevalt kaasnenud ka erialanäituste korraldamine ning üleliidulistel konverentsidel osalemine, samuti tihe koostöö naaberriikide restauraatoritega.

Kunsti restaureerimine Eestis nõukogude perioodil on teema, mis on siiani leidnud erialakirjanduses suhteliselt vähest käsitlust. On küll olnud üksikuid artikleid ning sõnavõtte, kuid terviklikumalt ei ole teemale veel siiani lähenetud, mis oli ka üks peamistest põhjustest, mis ajendas antud teemal bakalaureusetööd kirjutama. Ühtlasi on ka kultuuripärandi tänasel restaureerimisel oluline teada minevikus tehtut, kuna sellele peaksid tuginema praegusel hetkel langetatud otsused.

Kuna tegu ongi suuresti veel nõ kaardistamata alaga, siis käesoleva töö eesmärgiks on paika panna üldisemad tendentsid, valitsenud mõjutegurid ning peamised tegevussuunad. Samuti annan ülevaate olulisematest ja suurematest restaureerimisprojektidest.

Kunsti restaureerimisega tegelesid mitmed asutused, kuid käesolev töö keskendub peamiselt kahele suunale – kunstimälestiste kaitse inspektori tööle ning sellega omakorda tihedalt seotud Eesti NSV Riiklikule Kunstimuuseumile ühes oma restauraatorkonnaga. Peamine rõhuasetus on töös suunatud Nõukogude perioodi restaureerimistegevuse varasemale perioodile, ehk siis sõjajärgsele ajale ning 1950. aastatele, mil alustati koostööd teiste liiduvabariikide restauraatoritega.

Töö on jagatud seitsmesse peatükki, alustades sõjajärgse situatsiooni kirjeldamisega ning ülevaatega kunstimuuseumi algusaastate tööst. Seejärel liigub teemakäsitus aega, mil siinsete üleliiduselt tähelepanuväärsete kunstiteoste konserveerimine sai peamiselt nõukogude vene spetsialistide pärusmaaks, peatükk püüabki pikemalt lahti selgitada põhjusi, miks see nii oli. Edasi järgneb osa, mis peatub Mai Lumiste tööl kunstimälestiste kaitse inspektorina, avades tema tegutsemise mõjusid läbi konkreetsete kunstiteoste restaureerimislugude. Järgnevas kahes peatükis on antud ülevaade 1960. aastatest ning sellele järgnevatel aastakümnetel toimunud. Töö lõpetavad ülevaated ajastu restaureerimisalastest kirjutistest ning mõningatest olulisematest tegutsenud spetsialistidest.

Äärmiselt tänuväärseteks infoallikaks on osutunud ise teemaga lähedalt seotud olnud inimeste mälestused, sealhulgas Eesti NSV Riikliku Kunstimuuseumi endise direktor Inge Tederi meenutused ning temaga tehtud intervjuu, samuti intervjuud restauraatorite Endel Valk-Falgu, Henno Tigase, Sirje Alteri, Reet Viirese, Made Evalo ning Luule Maariga.

Käesoleva töö valmimise ajal tekkis võimalus endise kunstimälestiste kaitse inspektori Eda Liini isikliku arhiivi korrastamiseks, mis omakorda andis hea võimaluse heita pilku ajastu „köögipoolele“ ning saada uudne vaatenurk teemaga väga lähedalt seotud olnud inimesele. Täna Muinsuskaitseametit võimaluse eest Eda Liini korrastamata materjale kasutada. Samuti on E. Liini enese kirjapandud ning trükitud avaldatud mälestused oma tööajast inspektorina olnud suureks abiks antud töö kirjutamisel.

1. Kunstimuuseumi olukorrast ning esimesed restauraatorid

1942. aasta kevadel andis endine Haridusdirektoorium korralduse kunstimuuseumi kogud evakueerida, kuid kindlat kohta nende paigutamiseks välja ei pakutud. Varade Saksamaale viimise vältimiseks alustas muuseum omaalgatuslikult teoste transporti koolimajadesse ja mõisatesse (peamised varade hoiustamispaigad olid Koluvere, Munalaskme ja Järlepa mõisad¹). Enamiku sobivamatest ruumidest oli juba Saksa sõjavägi hõivanud, seega tuli leppida peamiselt niiskete, jahedate ja halvasti lukustatavate keldriruumidega, samuti polnud ruume valvurite korterite tarbeks. Nende põhjustega oli seotud suurte ja väärtuslike kogude Tallinna jäämine – mööbel, hõbe, tekstiilid ja nahk vajasid hoiustamiseks korralikke ruume ning kindlat valvet. 1944. aasta kevadeks olid kõik muuseumi kogud küll minema viimiseks sisse pakitud, kuid kuna puudus transport, siis jäid nad siiski omale kohale, mis ühtlasi sai ka neile saatuslikuks.² Üle 3000 eksponaadi hävis näiteks 1944. aasta 9. märtsi pommitamise käigus, mil tabamuse sai muuseumi senine asukoht, Narva mnt 4 asuv maja.³

Kõige rohkem said kannatada tarbekunst ning raskem skulptuur, kuna nende evakueerimiseks puudus meestööjõud. Varemeist oli võimalik tükkidena päästa ainult 20 skulptuuri. Tervikuna hävis muuseumi väärtuslik raamikogu ning sisustus, kuhu kuulusid vitriinid ja postamendid, samuti osa inventariraamatuist. Seetõttu oli ka hilisem ekspositsioonide koostamine raskendatud. Hävinenud fotokogu ning kunstiajaloolise sisuga käsiraamatukogu puudumise tõttu oli ka kogude täielik teaduslik läbitöötamine häiritud. Kokkuvõttes hinnati muuseumile sõjas tekitatud kahjusid 81 688 187 rubla väärtuses.⁴

Sel perioodil oli muuseumi direktoriks Ella Vende, kelle õlule jäi kunstivarade reevakueerimise organiseerimine. Raskendatud oli veokite saamine ning kui neid ka saadi, siis olid need lahtised veoautod. Algselt koosnes transportijate ring vaid neljast-viest naistöötajast, kellele hiljem lisandusid ka mõned meesterahvad. Samaaegselt tuli tegeleda mitme asjaga – oli vaja muretseda sobivad ruumid, võtta arvele muuseumivarad, teosed inventariseerida. Esmalt anti muuseumile tööde paigutamiseks Pikal tänaval asuv puutrepiga kolmanda korruse korter, kus hoone alumisel korrusel asus sõjaväeosa supiköök. Sellele järgnevalt pakuti

---

¹ Lehti Viiraja, Eesti Kunstimuuseum 1944. sügisest 1950. aasta kevadeni. – RKM Kogude teatmik (Artiklid 1989). Tallinn, 1991, lk 15.

² Eesti Vabariiklik Komisjon. Aktid ja lisad Riiklikule Kunstimuuseumile Tallinnas tekitatud sõjakahjude kohta ja hävinenud esemete nimestikud (1945). Riigiarhiiv (edaspidi RA), f r-364, n 1, s 145.

³ L. Viiraja, Eesti Kunstimuuseum 1944. sügisest 1950. aasta kevadeni, lk 15.

⁴ Eesti Vabariiklik Komisjon. Aktid ja lisad Riiklikule Kunstimuuseumile Tallinnas tekitatud sõjakahjude kohta ja hävinenud esemete nimestikud (1945). RA, f r-364, n 1, s 145.

muuseumile mitmeid kunstiteoste hoiustamiseks kõlbmatuid hooneid, näiteks endine Scheeli pangamaja, millel pommitamisjärgselt puudus hoovipoolne sein või siis Kolm Õde, kus kasutada sai ainult keldriruume. Sellised ajutised hoiustamisvõimalused võeti aga peagi muuseumi kasutusest ära, kuid varsti õnnestus Ella Vende tegutsemise tulemusena paigutada varad Kadrioru lossi.⁵

1946. aastal avati Kadrioru lossis taas sõjaolude tõttu suletud kunstimuuseum, nüüd juba nimetusega Eesti NSV Riiklik Kunstimuuseum. Esimestel sõjajärgsetel aastatel keskenduti peamiselt kunstiteoste inventeerimisele ja reevakueerimisele, mis ei laabunud alati probleemideta, tihti varade tagasisaamine viibis või nõudis pikaajalist asjaajamist.

Selline oli situatsioon, millest alustati uut perioodi kunstimuuseumi eluloos. Teosed, mis olid üle elanud mitmeid transportimisi ning kehvi hoiutingimusi, paigutati nüüd ümber pindalalt nappi lossi, kus eksponeerimis- ja hoiustamisvõimalused olid tagasihoidlikud. Algselt jäi lossi ametlikuks peremeheks siiski veel Ülemnõukogu Presiidium, kelle valdusesse jäid tiibhooned ning osa ruume, samuti elas esimesel korrusel edasi lossi valitseja oma perekonnaga. Hoones korraldati edasi riiklikke vastuvõtte, mistõttu tuli nendeks kasutatavates ruumides ekspositsioon korduvalt maha võtta ja taas üles panna, seda 5–11 korda aasta jooksul, mis oli aega raiskavad ning kunstiteoseid lõhkuv ettevõtmine. Kuid ka kogu loss tervikuna ei oleks olnud piisav fondide ning ülevaatliku ekspositsiooni jaoks.⁶

Sõjast taastumine ning kohanemine uute oludega võttis aega ning suurematest ja mahukamatest restaureerimisprojektidest saab rääkima hakata alles 1950. aastate teisel poolel. Esmalt tõusis päevakorda küsimus kahjustada saanud teoste taastamisest.

1945. aasta maikuu ajutise tööjõuna tööle asunud kunstnik-restauraator Caroline Walther andis vajadusel teostele esmaabi.⁷ 1946. aasta juunikuus võeti ajutiselt väljaspool koosseisu tööle skulptor Herman Halliste.⁸ Viimane asus tegelema muuseumihoone rusude väljakaevamistelt leitud skulptuuride taastamisega, mille tarbeks seati Kadrioru lossi sisse spetsiaalne ruum. Korrastatud tööde seas oli näiteks Jaan Koorti „Metskits“, August Weizenbergi „Barrabase“ puhul nentis aga kunstnik, et skulptuuri kehaosa on taastamiseks kahjuks liialt purunenud ning mälestuseks jäigi ainult kuju pea.⁹

---

⁵ Lehti Viiroja, 100 aastat Ella Vende sünnist. – Sirp, 08. VI 2001.

⁶ L. Viiroja, Eesti Kunstimuuseum 1944. sügisest 1950. aasta kevadeni, lk 16.

⁷ Samas, lk 15.

⁸ Samas, lk 24.

⁹ Rasmus Kangro-Pool, Kunstiteoste taastamine. – Sirp ja Vasar, 17. VII 1946.

1950. aastal alustas muuseumis tööd skulptoritaustaga Paul Horma, kes jätkas sõjas kannatada saanud teoste taastamist. Temalt on teada 1950. aastatest mitmed Weizenbergi skulptuuride restaureerimised¹⁰, samuti on teiste hulgas Horma käe alt läbi käinud Voldemar Melliku pommitamises kannatada saanud teosed ning veel mitmed teised. Hormast neli aastat hiljem asus restauraatorina tööle Eerik Põld, kelle kanda jäi maalide restaureerimisega seonduv (ENSV Riiklikus Kunstimuuseumis töötas Põld kunstiajaloolasena juba 1947. aastast). Põllu ja Horma tegevusega olid tihedalt seotud kõik sajandi keskpaigas muuseumis aset leidnud restaureerimisprojektid. Hiljem lisandus neile veel mitmeid töötajaid, kuid tervikliku restaureerimisosakonna loomisest saab rääkida alles 1970. aastate keskpaigas.

1.1 Esimesed mahukamad restaureerimisprojektid

Üheks esimeseks suuremaks tööks sai siinsetele restauraatoritele Tallinna Mustpeade vennaskonna Maarja altar. 1957. aasta reevakueeritud kunstivarade inventariseerimisel selgus altari halb olukord ning selle restaureerimiseks tehti ettepanek E. Põllule ja kunstnik Ilmar Ojalole (kes sel perioodil töötas Vabariiklikus Restaureerimisvalitsuses restauraatorina).¹¹

Loodi ka nõuandev ning kontrolliv erikomisjon, kellega kooskõlastati tööde etapid. Põhjalikule seisundikirjeldusele pidid järgnema tolmuhihi eemaldamine, irdunud maalikihtide kinnitamine kalaliimiga (äärmisel vajadusel vaha-vaigu meetodiga) ning maalipinna puhastamine keemiliste vahenditega. Hoiduda tuli igasugusest taastamisest maalingu osas, küll aga võis seda kasutada raamistuse puhul. Sellise tööplaani vaatas üle ja kinnitas Kultuuriministeeriumi poolt konsultandiks kutsutud kunstnik-restauraator Aleksandr Dmitrijevõtš Korin Moskvast¹², kes ka kontrollis üle lõpliku töö ning luges selle põhiliselt õnnestunuks.

Mai Lumiste on maininud seda tööd kui esimest suuremat proovikivi kohalikele restauraatoritele, märkides, et tööd hinnates tuleks arvestada ka tingimusi, milles

---

¹⁰ Эндель Валк-Фалк, Реставрация культурного наследия в Советской Прибалтике: каталог Первой выставки работ реставраторов Литвы, Эстонии и Латвии. Рига: Министерство культуры ЛатвССР, 1987, lk 7.

¹¹ End. Mustpeade altari restaureerimisdokumentatsioon. Eesti Kunstimuuseumi conserveerimisosakonna arhiiv, Mustpeade altar, M5173, pagineerimata.

¹² Eerik Põld, Restauraatortööst Püha Lucia legendi meistri Maarja altari korrastamisel ja hooldamisel. – Teine elu: kultuuriväärtuste restaureerimisest. Tallinn: Kunst, 1979, lk 118.

restaureerimist teostati ning mis ei olnud soodsad.¹³ Restaureerimine toimus vahemikus 1957–1958, järgnevate aastakümnete jooksul teostas Eerik Põld iseseisvalt altaril mitmesuguseid lisaprotseduure.¹⁴

1950. aastate projektide seas on ka märkimisväärne mitmeid vastuolusid tekitanud Ilmar Ojalo teostatud restaureerimistööd Maerten de Vos'i originaalmaali eeskujul loodud teosele „Kaana pulm“ (1958).¹⁵ Väga halvas seisukorras maali päästis Vigala kirikust kunstimälestiste kaitse inspektor Mai Lumiste ning teos jõudis just Ojalo käe alla, keda peeti sel perioodil „kõige suuremaks spetsialistiks restaureerimise alal“.¹⁶ Küll aga ilmsid restaureerimisele järgnevatel aastatel maali juures mitmed probleemid ning tuli kiirelt leida uus lahendus (vt teose restaureerimise kohta pikemalt peatükk 3.1).

Ojalo nimega seotud vastuolud jätkusid veel ka järgneval kümnendil, mil kunstnikule heideti ette tema oskamatus tegutsemisest tulenevat kunstiteoste halba seisundit, nende hulgas nimetades Saku mõisa laemaali, Lohu mõisa pilttapeete kui ka „Kaana pulma“.¹⁷

2. Vene restauraatorite tulek

Kunstimälestiste kaitse inspektori ametikoht loodi ühes Eesti NSV Kultuuriministeeriumiga 1953. aastal. Kuni 1955. aastani töötasid ametis lühemat aega Aino Kasemets, Leila Pärtelpoeg ning Inge Teder. Nende järel asus tööle Mai Lumiste, kes jäi antud ametipostile järgnevaks seitsmeks aastaks.

Mai Lumiste, Leningradis, Ilja Repini nimelises kunstiinstituudis õppinud kunstiajaloolane, asus aktiivselt organiseerima mitme Tallinna väärtusliku kunstiteose restaureerimist,

---

¹³ End. Mustpeade altari restaureerimisdokumentatsioon. Eesti Kunstimuuseumi konserveerimisosakonna arhiiv, Mustpeade altar, M5173, pagineerimata.

¹⁴ E. Põld, Restaureeritööst Püha Lucia legendi meistri Maarja altari korrastamisel ja hooldamisel, lk 118.

¹⁵ Arvamus, et maal on teostatud Maerten de Vos'i originaalteose eeskujudel põhineb praegustel uurimistulemustel. – Natasja Peeters, Maerten de Vosi (1532–1603) töökoda. „Kaana pulm“ 1597. – Greta Koppel, Madalmaade kunst Kadrioru kunstimuuseumis, Tallinn: Eesti Kunstimuuseum 2012, lk 51–59. Varasemalt on levinud erinevaid seisukohti, teost on omistatud nii de Vos'ile endale (Ilmar Ojalo, „Kaana pulm“ Vana-Vigalast. – Sirp ja Vasar, 18.I.1957; Nikolai Nikulin, Samuil Konenkov, Marten de Vosi „Kaana pulm“. – Kunst, 1969, nr 3, lk 41) kui ka peetud seda de Vos'i maali muudetud koopiaks (Fritz Matt, Kas originaal, koopia või muudetud teisend? – Pilt ja Sõna, 1957, nr 7, lk 20–21).

¹⁶ Eda Liin, Päästetud kunstiteosed. Pühendatud Mai Lumiste mälestusele 2012. Käsikiri Niguliste muuseumis, lk 6.

¹⁷ Eesti NSV Kultuuriministeerium, Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspeksioon. Kirjavahetus asutuste, ettevõtete ja organisatsioonidega kunstimälestiste arvestuse, kaitse organiseerimise ning restaureerimise küsimustes (1968). RA, f R-1797, n 2, s 1143.

kasutades ka oma õppimisajast saadud kontakte. Sellesse perioodi jäid esmased tihedamad kokkupuuted Vene restauraatoritega ning nende töötamine siinsete kunstiteostega. Ka pärast Lumiste lahkumist inspektori ametikohalt 1962. aastal jätkusid tema algatatud restaureerimisprojektid ning järgnevalt kunstimälestiste kaitse inspektori töö üle võtnud Eda Liin (kunstimälestiste kaitse inspektor 1963–1977) toetus oma praktikas tugevalt just Lumistelt õpitule, kelle käe all ta oma esimese tööaasta praktiseeris.

Periood, mil kunstimälestiste kaitse inspektori ametikoht loodi, oli keerukas ja pingeline ning sõda püsis veel selgelt inimeste meeltes. Poliitkampaniad ja represseerimised olid jätnud tugeva jälje kogu ühiskonnale ning sealhulgas ka kultuurile. Kui vabariigi-aegne kultuurielu oli lähtunud lääne eeskujudest, siis nüüd toimunud täielik kannapööre jättis võimaluse vaadata vaid itta. Nõukogude Liit eraldus oma edasise arenguga ülejäänud maailmast ning ka restaureerimisalane progress sai toimuda liidusiseste eeskujude najal.

Vene restauraatoritesse suhtuti algul teatava eelarvamusega. Näiteks on Eda Liin oma mälestustes meenutanud, et paljud vanema põlve kunstiteadlased pelgasid teoste saatmist Eestist välja, kartuses, et neid enam kunagi tagasi ei saada.¹⁸

„Mai tegutsemise järel ületati need vastuolud. Ning tookord oli see ainus võimalus neid töid päästa, meil endal ei olnud kvalifitseeritud restauraatoreid ja kasutada selleks lääneriikide spetsialiste polnud mingit väljavaadet. Õnneks saime nende tööde restaureerimisel kasutada vene parimaid spetsialiste, kellede tööd hindasid kõrgelt ka hiljem nende restaureeritud kunstiteostega tutvunud välismaa spetsialistid.“¹⁹

1950. aastate teisel poolel algas aina tihenev koostöö nõukogude vene restauraatoritega, mille tõukejõududena võib näha mitmeid erinevaid aspekte. Ühelt poolt võib seda vaadelda kui asjade loomulikku käiku – liiduvabariigina sai mitmete elualade sõlmpunktiks Nõukogude Venemaal toimuv ning ka restaureerimine ei jäänud laiematest arengusuundadest mõjutamata. Samuti ei andnud Nõukogude Liidu suletus välismaailmale vähemalt esialgu palju valikuvõimalusi professionaalse nõu ja abi saamiseks lääneriikidest.

Kunsti restaureerimine oli Venemaal tugevate traditsioonidega eriala ning professionaalset erialaharidust andvad õppeasutused eksisteerisid seal juba 20. sajandi algusest, neist vanim 1918. aastal asutatud I. E. Grabari nimeline õppeasutus.²⁰ ENSV-s seevastu oli vajaka

---

¹⁸ E. Liin, Päästetud kunstiteosed, lk 21.

¹⁹ Samas.

²⁰ История ВХНРЦ. <http://www.grabar.ru/info/istoriya-vxnrcz.html> (vaadatud 22. IV 2013).

koolitatud restauraatoritest. 1950. aastateks oli Eesti NSV Riikliku Kunstimuuseumi juurde tekkinud juba väike ring kunstiteoste ennistamisega tegelevatest inimestest, kuid erialane haridus puudus neil kõigil. Esimese eestlasena sai Moskva Grabari-nimelisest instituudist esimese kategooria restauraatoridiplomi Eerik Põld, kuid see leidis aset alles 1967. aastal.²¹ Enamasti oli restauraatoritel kunstialane haridus ning vastavalt oludele ja võimalustele täiendati oma teadmisi ka ennistustööde vallas. Nii õppis Paul Horma algsest Pallasest skulptuuri²² ning Ilmar Ojalo oli sõjaajal perioodil tudeerinud Prahast arhitektuuri ning Helsingis maalikunsti²³; 1967. aastal restauraatoritööd tegema asunud Henno Tigane alustas aga hoopiski kunstimuuseumi kassapidaja-riietehoidjana.²⁴

Traditsiooni puudumisega on seotud ka vähene kogemustepagas. Peamiselt olid siinsed sõjajärgsed restauraatorid tegelenud tagasihoidlikumate restaureerimisprojektidega ning puudus veel ka kogemus keerukamate objektide osas. Kogemuste vähesus tingis ka teatava ettevaatlikkuse suuremahuliste ülesannete teostamisel. Nii näiteks ei julgenud Eerik Põld enda peale võtta „Surmatantsu“ restaureerimist, kui Mai Lumiste talle esmakordselt teost näitas, vaid soovitas pöörduda Leningradi restauraatorite poole.²⁵

Teisalt olid vene restauraatorid ka ise huvitatud siinsete teostega töötamisest. Nimetades mõningaid suuremaid ja tuntumaid restaureeritavate objektide seas – Hermen Rode Niguliste kiriku peaaltar, Bernt Notke altar Püha Vaimu kirikus, Niguliste kiriku „Surmatants“ – saab nimekirja unikaalsetest keskaegsetest kunstiteostest, mis on ka laiemas kontekstis täiesti ainulaadsed. Inge Teder on maininud: „Kõik olid väärivad teosed, nendes tingimustes hoonete „tähed“, millega sai teha endale nime.“²⁶ See võib olla üheks põhjuseks, miks ENSV-sse jõudsid sellised tippspetsialistid nagu Nikolai Bregman (Moskva, Üleliiduline Restaureerimise Teadusliku Uurimise Instituut) ja Vjatšeslav Titov (I. E. Grabari nimeline Moskva Riiklik Kunsti Kesk-Restaureerimise Töökoda).

Samad tendentsid valitsesid ka seinamaalide osas, näiteks mitmete Saaremaa keskaegsete kirikute maalingute ning Lohu mõisas olevate Gottlieb Welté seinamaalingute restaureerimine

---

²¹ Endel Valk-Falk, toim. Ennistatud kultuuriväärtusi. Näituse kataloog. – Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1976, lk 60.

²² Milvi Alas, HORMA, Paul. – Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 115.

²³ Voldemar Erm, OJALO, Ilmar. – Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 351.

²⁴ Madle Lippuse ning Isabel Aaso-Zahradnikova intervjuu Henno Tigasega, 29.XII 2008. Andmed intervjuueerijate valduses.

²⁵ E. Liin, Päästetud kunstiteosed, lk 5.

²⁶ Merike Kallase, Madle Lippuse ning Isabel Aaso-Zahradnikova intervjuu Eesti Kunstimuuseumi endise direktorisse Inge Tederiga, 04. XII 2008. Andmed intervjuueerijate valduses.

olid Moskva spetsialisti Viktor Filatovi juhendada. Teemat on käsitletud pikemalt nii erialaväljaandes²⁷ kui ka magistritöös.²⁸

3. Mai Lumiste algatatud projektidest

Need kunstiteosed, mis olid Eesti NSV Riikliku Kunstimuuseumi hallata, olid koondatud Kadrioru lossi ühtsele pinnale, kuid suur hulk kunsti oli veel laiali pillutatult juhuslikes säilituspaikades. Halvas olukorras olid ka mitmed kirikuvarad, mis muutunud ideoloogilises õhkkonnas jäid algselt suuremast huviorbiidist välja. Samuti olid laiali mitmed küüditatutele, sõjapõgenikele või arreteeritutele kuulunud kunstiteosed, mis olid peidetud pööningutele, maale sugulaste juurde ning teistesse kohtadesse, kus neid naastes loodeti eest leida. Paljud neist aga lihtsalt hävisid.²⁹

1. Mai Lumiste (paremal) ja Eda Liin. Kunstimälestiste arvelevõtmine Saaremaal (1963).

²⁷ Hilikka Hiip, Anneli Randla, Eesti kirikute keskaegsete seinamaalingute uurimisest ja restaureerimisest. – Kunstiteaduslikke uurimusi, erinumber „Muinsuskaitse ja restaureerimise ajaloost“, pühendatud Villem Raami 100. sünniaastapäevale, 2009/ 3–4 (18), lk 9–43.

²⁸ Kais Matteus, Eesti kirikute keskaegsete seinamaalingute uurimise ja restaureerimise ajalugu ning tulevikuperspektiiv. Magistritöö, Eesti Kunstiakadeemia, muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. Tallinn, 2011.

²⁹ E. Liin, Päästetud kunstiteosed, lk 3.

Selle teemaga hakkaski tegelema 1955. aastal kunstimälestiste kaitse inspektoriks määratud Mai Lumiste, kes asus korraldama mitmete objektide päästmist, arvele võtmist ja restaureerimist.

Mai Lumiste algatatud restaureerimistegevust vaatlen läbi kolme näidisobjekti, milleks valisin Maerten de Vos'i töökojast pärineva maali eeskujul valminud lõuendalusel teose „Kaana pulm“, Niguliste kiriku Hermen Rode töökojas valminud kappaltari ning Bernt Notke „Surmatantsu“. Kõik need kolm esindavad väga eriilmelisi saatuseid ning ka erinevaid restaureerimislugusid.

3.1 „Kaana pulm“

1956. aastal ENSV Kultuuriministeeriumi korraldatud ekspeditsiooni käigus leidis Mai Lumiste Raplamaalt, Vigala kiriku võlvide pealt kokkukärgardatult halvas seisus maali. Hoolimata teose kehvast olukorrast oli Lumiste kindel selle kunstiväärtuses.³⁰

2. Kaana pulm (17. sajandi I pool).

³⁰ Samas, lk 6.

16. sajandi lõpul maalits Antwerpeni kunstnik Maerten de Vos linnas asuvale Jumalaema katedraalile veinikaupmeeste gildi tellimusel altarimaali, mis kujutab Uuest Testamendist pärit Kaana pulma lugu, kirjeldades Kristuse esimest imetegu, kus ta muudab vee veiniks. Eestist leitud teos oli maalitud selle maali eeskujudel, arvatavasti 17. sajandi esimesel poolel. Kahe maali vahel esineb mõningaid erinevusi, näiteks on Vigala kirikust leitud „Kaana pulm“ maalitud lõuendile, erinevalt algversioonist, mis on puidul, samuti on muudetud formaati.³¹

Kuna teos vajab pärast leidmist kiirelt restaureerimist, siis tuli selleks leida vastav inimene. Sel perioodil veel puudusid Eestis koolitatud restauraatorid ning teos sattus 1957. aastal Ilmar Ojalo käe alla.

3. „Kaana pulm“ enne 1967–1968 restaureerimist.

Maali dubleerimiseks kasutas Ojalo vaha-vaigu pastat, kuid Leningradi akadeemiku, professor Nikolai Nikulini hinnangul see pasta ei olnud sobilik liimikrundil teose puhul. Tema arvates

³¹ N. Peeters, Maerten de Vosi (1532–1603) töökoda, lk 51–59.

oleks tulnud dubleerida kalaliimiga, mis oleks säilitanud lõuendi painduvuse.³² Samuti konserveeris Ojalo vaid maalil asuvaid ülemaalinguid, arvates, et tegu on 16. sajandi originaalkihistusega. Teost eksponeeriti peale restaureerimistöid Eesti NSV Riiklikus Kunstimuuseumis, kuid kümnekond aastat hiljem hakkasid ilmne probleemid. Seetõttu pöördus toleaeagne muuseumi direktress Inge Teder kunstikaitse inspektori Eda Liini poole, et võetaks midagi kunstiteose päästmiseks ette. Kasutades Mai Lumiste kontakte, leiti sobiv restauraator Ermitaažist, kelleks sai Samuil Konenkov. Varasemalt tehtud töödele anti hävitav hinnang, maal oli pea täielikus hävimisohus.³³

Nikolai Nikulin on kirjeldanud 1969. aasta artiklis: “Maal jõudis Ermitaaži restaureerimistöökotta mustununa, pragunenuna, paljude murdekohtade ning rebenditega lõuendis. Selle esi- ja tagaküljel leidis palju hallituse koldeid, arvukalt kõvakstõmbunud, 3–4 sm kõrguseid vöötidena kulgevaid vertikaalsuunalisi kortse, mis on tekkinud autorilõuendi ja dubleeriva lõuendi halvast kokkukleepumisest. Hallitus oli tunginud läbi krundi krakelüüri. Maali servades oli lõuend paljudes kohtades puudulik ning naelaaukudega.”³⁴

Järgnesid põhjalikud konserveerimistööd aastatel 1967–1968. Teoselt eemaldati hallitus, desinfitseeriti ja pingutati sirgeks. Samuti eemaldati dublaažlõuend ning vaha-vaigu pasta, mida kogunes paari kilo ringis. Töö käiku kontrolliti pidevalt UV-valguse ning binokulaarluubi abil, et vaha eemaldamine ei riivaks maalingut ennast. Mustus, mis aja jooksul oli kogunenud maalile, eemaldati kalaliimi ja mett sisaldava vesilahusega. Seejärel dubleeriti teos uuesti ning eemaldati ülemaalingud, mis olid muutnud maali tooni ja värvi. Maalil teostatud parandused olid minimaalsed, peamiselt laseeriti värvi kaotanud ultramariini kohad, seda Prantsuse firma „Lefranc” ultramariiniga. Lõpuks kaeti maal õhukese mastikslaki kihiga.³⁵

3.2 „Surmatants“

Nõukogude Liidus asuvate tuntumate keskaegsete kunstiteoste hulka kuulus kindlasti ka Bernt Notke töökojas valminud maal „Surmatants”.

---

³² N. Nikulin, S. Konenkov, Marten de Vosi „Kaana pulm“, lk 43.

³³ E. Liin, Päästetud kunstiteosed, lk 6, 8.

³⁴ N. Nikulin, S. Konenkov, Marten de Vosi „Kaana pulm“, lk 43.

³⁵ Samas, lk 46.

Hiliskeskaegses kirjanduses levinud temaatika kutsus inimest mitte unustama oma surelikkust – *memento mori*.³⁶ Luukerekujuline surm vaheldub maalil erinevate ühiskonnakihtide esindajatega, kes asuvad hierarhilises järjestuses, alustades paavstist.

4. Surmatants (15. sajandi lõpp).

Teos on tõenäoliselt maalitud 15. sajandi lõpul ning tegu on autorikordusega Lübecki Maarja kirikus asunud „Surmatantsust“, mis tänaseks päevaks ei ole säilinud. Hetkel Tallinnas, Niguliste kirikus asuvast maalist on säilinud vaid algusosa 13 figuuriga. Täpsemalt ei ole teada, mitu figuuri maalil algselt oli ning kui pikk see võis olla. Arvatavasti hangiti teos kohe Niguliste kiriku Antoniuse kabeli tarbeks, mida ehitati vahemikus 1486–1493 laiemaks ning peale mida maal võidigi Lübeckist tellida.³⁷

1950. aastate keskpaigaks oli teos sattunud väga kehva seisukorda ning ENSV Kultuuriministeeriumi kunstikaitse asus korraldama selle restaureerimist.³⁸ Lumiste pöördus esmalt Ermitaaži, kuid sealt suunati teda edasi Moskvasse, Grabari nimelisse Moskva Riiklikku Kunsti Kesk-Restaureerimise Töökotta, mille spetsialiste peeti sobivamateks sellise suuremahulise ja keeruka töö jaoks.³⁹ Viimases restaureerisidki P. Baranov, S. Globatšova, G. Karlsen ja S. Titov teose V. Karasjova juhendamisel ajavahemikus 1962–1965.⁴⁰

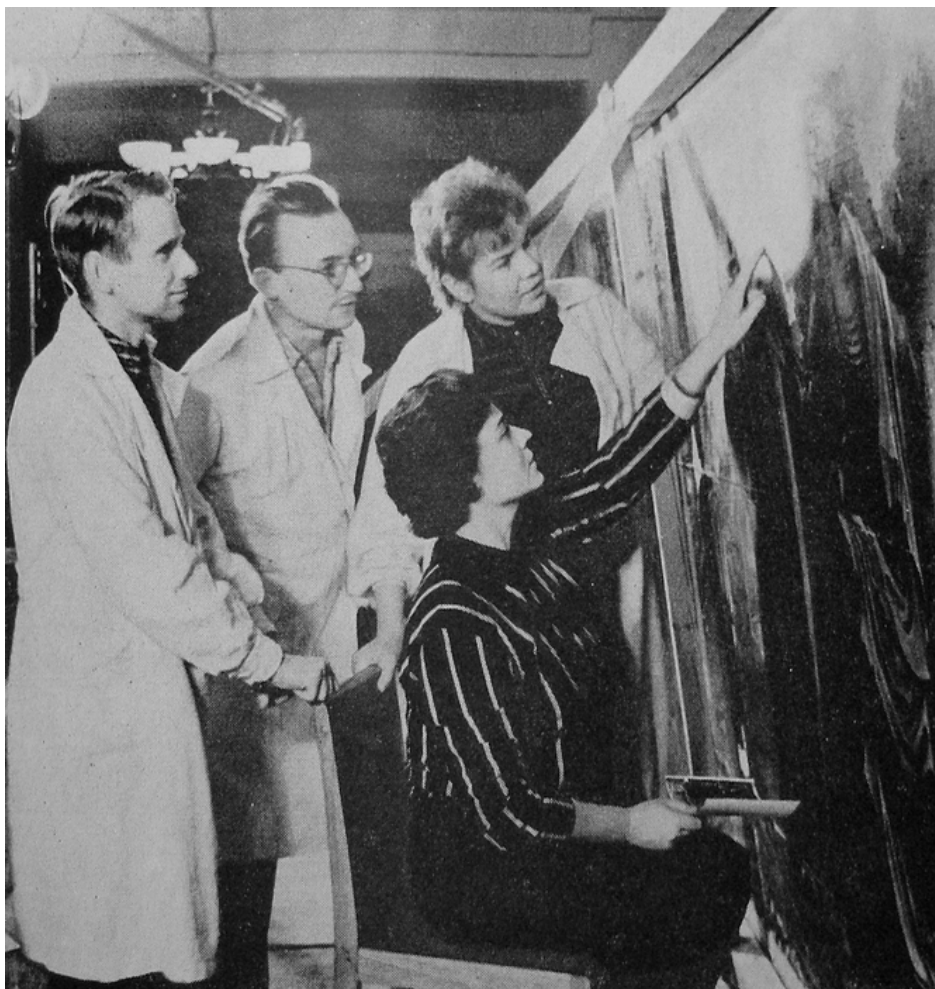
³⁶ Anu Mänd, Bernt Notke. Uuenduste ja traditsioonide vahel. Näituse kataloog. Tallinn: Eesti Kunstimuseum, 2010, lk 17.

³⁷ Samas, lk 21–22.

³⁸ Mai Lumiste, Tallinna Surmatants. Tallinn: Kunst, 1976, lk 35.

³⁹ E. Liin, Päästetud kunstiteosed, lk 5.

⁴⁰ Mai Lumiste, Mõningaid täpsusti Tallinna „Surmatantsu“ kohta. – Kunst 1964, nr 1, lk 52.

5. Tallinna „Surmatantsu“ restauraatorid V. Karasjova, S. Globatšova, G. Karlsen ja P. Baranov.

Enne restaureerimist oli teos tugevalt määrdunud ning tuhmunud, maalikihis esines rohkelt rebendeid, torkeauke ning mitmesuguseid teisi vigastusi. Lõuend oli tugevalt veninud. Järgnesid mitmesugused restaureerimistööd: esmalt kinnitati maalikiht ning seejärel eemaldati vana dublaažlõuend ning dubleeriti teos uuele aluskangale.⁴¹ Kolletunud ja mustunud pealmine lakikiht eemaldati ning tuvastati, et kõige pealmine, tumedam õlimaalikiht oli kogu pilti kattev ülemaaling 19. sajandi teisest poolest, sellele viitas ka pigmentide keemiline analüüs. Need ülemaalingud eemaldati, vaid üksikutes kohtades, seal kus autorimaaling pea täielikult puudus, jäi see püsima. Välja tuli algne, märksa heledam ja värvikirevam temperatehnikas maalikiht, mis oli suhteliselt hästi säilinud. Originaalkiht kinnitati veel korra, kaeti lakiga ning üksikud kohad, kus maalikiht täielikult puudus, krunditi ning toneeriti.

---

⁴¹ M. Lumiste, Tallinna Surmatants, lk 36. Kuna selgus, et niivõrd laia lõuendit NSVL-is ei kootagi, siis tehti see eritellimusel tehases, mis valmistas varustust Nõukogude kosmonautide jaoks. – Jüri Kuuskemaa, Bernt Notke maalist „Surmatants“. Raadiosaade Vana Tallinn, 01. III 2012.

Lõpetuseks kaeti maal kaitselakiga.⁴² Teosele tehti ka röntgenuuringud, mis aitasid veelgi täpsemalt tuvastada algset maalingut.⁴³

Kuna restaureerimistöode lõppedes oli Mai Lumiste kunstimälestiste kaitse inspektori ametikohalt juba lahkunud, siis jäid viimased asjaajamised järgmise inspektori, Eda Liini teha.

3.3 Niguliste kiriku peaalтар

Teise unikaalse hiliskesaegse kunstiteosena nii Eesti NSV-s kui ka kogu Nõukogude Liidus oli kindlasti olulisel kohal Lübecki meistri Hermen Rode töökojas valminud Niguliste kiriku peaalтар.

Vahemikus 1478–1481 valminud kahe tiivapaariga kappalтар kujutab oma suletud tiibade pilditahvlitel stseene Püha Nikolause ja Püha Viktori eludest. Kui mõlemad tiivapaarid on avatud, siis on nähtaval kahes reas üle neljakümne polükroomse puitskulptuuri, mis kujutavad erinevaid pühakuid ning piiblitegelasi.⁴⁴

6. Niguliste kiriku endine peaalтар (Hermen Rode töökoda), 1478–1481.

⁴² M. Lumiste, Tallinna Surmatants, lk 36.

⁴³ M. Lumiste, Mõningaid täpsusti Tallinna „Surmatantsu“ kohta, lk 50.

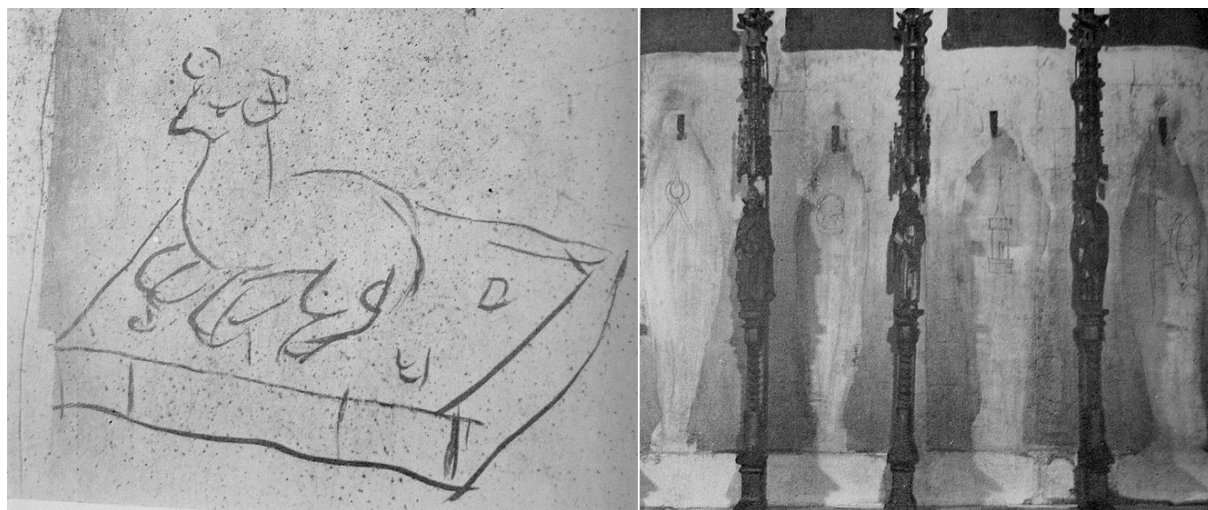
⁴⁴ Merike Kurisoo, Niguliste muuseum. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2011, lk 29–33.

Niguliste kirik hävis ise suures osas 1944. aasta 9. märtsi pommitamise käigus, kuid mitmed väärtuslikumad kunstiteosed õnnestus päästa tänu uude asukohta viimisele. Ettenägelikult alustati kunstivarade evakueerimist juba 1943. aastal.⁴⁵

Rode altari puhul piirdub järgnev põgus ülevaade üldisemate tendentside kirjeldamisega, restaureerimisprotsessidega antud kirjatöö põhjalikumalt ei tegele, seda seetõttu, et hetkel on taaskäivitud altari uurimise ja konserveerimise protsess, mis võtab kõik restaureerimist puudutavad küsimused uuesti põhjaliku uurimise alla.⁴⁶

1965. aastal avati Oleviste kiriku altari taga välisseina ääres laudkastis seisnud altar, mille seisukord hinnati heaks. Avamise juures olid kunstimuuseumi asjatundjad, kiriku esindaja, Mai Lumiste ning Villem Raam. Altar paluti üle vaadata ka Moskva Üleliidulise Restaureerimise Teadusliku Uurimise Instituudi spetsialistil Nikolai Bregmanil, kelle hinnangul oli vajalik altari puhastamine ning mõningate skulptuuride krundi ja värvikihi kinnitamine.⁴⁷

1970. aastate teisest poolest asutigi altarit Oleviste kirikus restaureerima.⁴⁸ Bregman oli oma meeskonna Moskvast kaasa võtnud (5 noormeest), samuti kasutati ka siinseid restauraatoreid.⁴⁹

7. Alusjoonistus Niguliste pealtari vasakul tiival.

⁴⁵ Samas, lk 17.

⁴⁶ Bakalaureuseõppe puitpolükroomia õppe raames oli siinkirjutajal hea võimalus osaleda projekti eeltöodes ning dokumenteerida objekti tehniline seisund.

⁴⁷ E. Liin, Päästetud kunstiteosed, lk 12.

⁴⁸ Anu Mänd, Kes on kes Niguliste pealtari retaablil? – Kunstiteaduslikke uurimusi, 2009/ 1–2 (18), lk 10.

⁴⁹ Intervjuu Sirje Alteri, Reet Viirese, Luule Maari ja Made Evaloga, 19. IV 2013. Märkmed autori valduses.

“Ta oli range õpetaja, aga väga hea, ma leian/.../ja siis ta ei lubanud meil rääkida omavahel, lobiseda ei lubanud, siis ta tegi märkuse kohe kui sa hakkad rääkima/.../Temas oli selline distantseeritus alati, et no sa ei kartnud...aga ei olnud selline oma mees.”⁵⁰

Osad skulptuurid viidi Moskvasse kaasa, et siis seal nende kallal põhjalikumalt töötada. Skulptuurid puhastati mikroskoobi all ning vajadusel kinnitati polükroomiat.

Samuti viidi kaasa altari välistiivad, mille järele Eesti restauraatorid Alar Nurkse ja Helje Vernomasing 1991. aastal sõitsid, kuna restaureerimistööd olid seoses Nõukogude Liidu lagunemisega ootamatult katkenud.⁵¹

Altari restaureerimisel tulid välja iga skulptuuri taga olevad visandlikud joonistused, mis kujutasid iga pühaku atribuuti. Võimalik, et sellised joonistused olid tehtud altari kokkupanemise hõlbustamiseks, kuna Lübeckist transporditi kunstiteos Tallinnasse arvatavasti eraldi osadena, korpus skulptuuridest lahutatud.⁵² Samuti teostati maalitahvlitele infrapuna- ning röntgenuuringud.

Need restaureerimisprojektid on kõik väga omanäolised, kuid samas leidub ka sarnane joon – kõik kolm kunstiteost olid liialt keerukad ja töömahukad ülesanded siinsele restauraatorkonnale, mistõttu nende konserveerimistööd viisid läbi terviklikult või siis osaliselt nõukogude vene restauraatorid. Samas kasutati osaliselt ka eestlastest abijõudusid, näiteks Bregmanil oli Rode altari restaureerimise ajal kokku pandud siinsetest konservaatoretest töögrupp (Alar Nurkse, Helje Vernomasing, Marike Laht jt), selline meetod oli oluline järelkasvu koolitamiseks.⁵³

Kui vaadelda kasutatud uurimismeetodeid, näiteks teostatud infrapunauuringuid Rode altarile või siis „Surmatantsu“ röntgenogramme, siis on mõistetav, et Moskva või Leningradi restaureerimiskeskused said kasutada moodsamat tehnikat ning uuemaid lahendusi tehnilise kunstiajaloo vallas. Saadud tulemused edendasid aga oluliselt ka siinsete kunstiajaloolaste uurimusi ning lubasid välja pakkuda uusi järeldusi. Näiteks andsid „Surmatantsu” fotofüüsikaline uurimine ning erinevad tehtud tähelepanekud restaureerimisprotsessis võimaluse kummutada kahtluse, et tegu võiks olla fragmendiga Lübecki „Surmatantsust”.

---

⁵⁰ Samas.

⁵¹ Vestlus Hilka Hiiopiga, 17. V 2013. Märkmed autori valduses.

⁵² A. Mänd, Kes on kes Niguliste pealtari retaablil?, lk 10.

⁵³ Vestlus H. Hiiopiga, 17. V 2013. Märkmed autori valduses.

Samuti saadi kinnitust ideele, et tegu on tõepoolest Notke originaaliga, mitte 16. sajandi restauraatori Sylvester van Swolle täieliku uuendusega maalist.⁵⁴

Kuna tegu on töömahult väga erinevate objektidega, siis sellest tulenevalt vältasid restaureerimistööd mõnest aastast mõnekümneni. Kuigi Hermen Rode töökojas valminud kappaltari restaureerimisele kulus algideest kuni mitteametliku lõpuni üle kahekümne aasta, jõuti valmis vaid osa altarist. Vahepeal oli siin jõudnud muutuda üldine ühiskonnakorraldus ning liiduvabariigist saanud vabariik, mistõttu katkesid ka varem alustatud konserveerimistööd.

Üldjoonena võib nende objektide puhul välja tuua nõukogude vene restauraatorite äärmiselt põhjalikud ning korrektsed dokumenteerimised ning restaureerimisaruanded. Kuna kõik eelmainitud tööd konserveeriti erinevates institutsioonides, siis ei saa nende restaureerimisprotsesside najal teha suuremaid ja üldistavamaid järeldusi ühe asutuse tööst, küll aga võib märkida üldisemaid põhimõtteid – võimalikult minimaalselt lisandusi (toneeringuid), hilisemate ülemaalingute eemaldamine, tööprotsessi pidev jälgimine mikroskoobi või muu suurenduse all, et vältida pinnale kahjustuste tekitamist.⁵⁵

Tegu on küll üksikute näidetega Mai Lumiste poolt algatatud või tema toetusel alustatud projektidest, kuid nende mõju ajastu restaureerimistraditsioonidele oli kindlasti märkimisväärne. Koostöö nõukogude vene spetsialistidega edendas ka siinset restaureerimist; konserveerimis- ja uurimismeetoditest kirjutati nii eesti- kui venekeelsetes väljaannetes ning mitmed uuringud andsid võimaluse uueks ja värskeks vaatenurgaks teostele.

4. 1960. aastad

Seda perioodi võib vaadelda kui üldist kunsti restaureerimise elavnemise ajajärku ENSV ajaloos. Võeti ette mitmeid suuremahulisi restaureerimisprojekte ning tegeleti aina aktiivsemalt kunstimälestiste arvelevõtu ja kaitsega, samuti hakati ka teemast laiemalt kõnelema avalikkuses, ilmus erialast ja populariseerivat kirjandust, tehti tele- ning raadiosaateid.

---

⁵⁴ M. Lumiste, Mõningaid täpsusti Tallinna „Surmatantsu“ kohta, lk 48–49.

⁵⁵ Siinkohal saab tuua paralleele ka Viktor Filatovi tegevusega, kes tegeles peamiselt Saaremaa keskaegsete kirikute seinamaalingute restaureerimisega. Kõrge kvaliteedilised dokumenteeringud ning põhjalikud teaduslikud uuringud on märksõnad, mis iseloomustavad teostatud konserveerimistöid. Põhjalikumalt on teemat käsitletud Hilka Hiiopi ja Anneli Randla artiklis „Eesti kirikute keskaegsete seinamaalingute uurimisest ja restaureerimisest“. – Kunstiteaduslikke uurimusi, erinumber „Muinsuskaitse ja restaureerimise ajaloost“, pühendatud Villem Raami 100. sünniaastapäevale, 2009/ 3–4 (18), lk 9–43.

1964. aasta oli kuulutatud rahvusvaheliseks kultuurimälestiste kaitse aastaks, mis tõmbas omakorda rohkem tähelepanu teemaga seotud küsimustele. Samal aastal võeti vastu ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr 573, mis tegeles kultuurimälestiste kaitse korraldamisega ENSV-s.⁵⁶ See hõlmas nii ajaloo-, arhitektuuri- kui ka kunstimälestiste kaitset ning üheks määruse aktiivseks ettevalmistajaks oli Mai Lumiste. Ühtlasi sisaldas määrus ka kaitse alla võetavate mälestiste nimekirju, kunstimälestiste osas lisandus üle pooltuhande Lumiste poolt arvele võetud objekti.⁵⁷ See aga oli eelduseks mitmete restaureerimistöde algatamiseks.

1960. aastaid iseloomustavad mitmed suuremad restaureerimisprojektid, millest mõned kestsid aastaid ning jätkusid ka järgmisel kümnendil. Kuna Eesti NSV-s puudusid atesteeritud restauraatorid ning veel ei olnud ka ametlikku restaureerimiskeskust, siis teostati suuremaid ning üleliidulise tähtsusega töid Moskvas/Leningradis või sealt tulnud restauraatorite juhendamisel.

Vahemikus 1962–1965 restaureeriti Moskvas I. E. Grabari nimelises Moskva Riiklikus Kunsti Kesk-Restaureerimise Töökojas „Surmatants“ (vt täpsemalt peatükk 3.2), mis sai üheks esimeseks suuremaks väljaspool Eesti NSV-d ennistatud teoseks. Samas töökojas alustati 1965. aastal Lohu mõisas seintelt eemaldatud 19. sajandi algusest pärit pilttapeetide restaureerimist J. Kostikova juhendamisel. Tööd kestsid kuni 1970. aastate alguseni, pärast seda eksponeeriti tapeete Moskvas ja Leningradis toimunud restaureerimisnäitustel.⁵⁸ 1965. aastal alustati ka Püha Vaimu kiriku Bernt Notke altari maalide kinnitamist, töid juhendas Moskvast, Üleliidulisest Restaureerimise Teadusliku Uurimise Instituudist tulnud spetsialist Vjatšeslav Titov. Kolm aastat hiljem alustati ka skulptuuride konserveerimist, seda Kunstiväärtuste Konserveerimise ja Restaureerimise Üleliiduse Teadusliku Kesklaboratoriumi poolt välja töötatud meetoodika alusel.⁵⁹ Moskvas, mainitud laboratoriumi tempera osakonnas restaureerimiseks valiti välja kolm skulptuuri altari keskosast, töid juhendas laboratoriumi direktor teaduslikul alal, Viktor Filatov.⁶⁰ Konserveerimistööd kestsid kuni 1970. aastani.

---

⁵⁶ Eesti NSV MN 31. XII 1964 määrus nr 573 Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s. Eesti NSV Määruste Kogu 1964 nr 51 art 206.

⁵⁷ E. Liin, Päästetud kunstiteosed, lk 3.

⁵⁸ ENSV Kultuuriministeeriumi Muuseumide ja Kunstimälestiste Inspeksioonis restaureerimis-konserveerimistööd. – Kunst, 1969, nr 1, lk 75.

⁵⁹ Samas.

⁶⁰ Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspeksiooni poolt teostatud kultuurimälestiste restaureerimis- ja konserveerimistöödest 1970. – Kunst, 1970, nr 2, lk 78.

Osa töid jõudsid ka Riiklikku Ermitaaži Leningradis, näiteks Maerten de Vos'i eeskujul maalitud „Kaana pulm“ (restaureeritud 1968; vt eespool) ning Henning von der Heide (?) kappaltar „Maarja kroonimine“⁶¹ (1969–1973). Viimase restaureerimine vältas ettenähtust kauem mitme asjaolu tõttu – Eda Liini andmetel saadi nõusolek Ermitaaži restauraatorilt Samuil Konenkovilt teose konserveerimiseks, kuid kunstivarade peavarahoidja Malinin keelas selle ära, nimetades eestlasi fašistideks. Kuna NSVL-i Kultuuriministeerium siiski loa restaureerimiseks andis, siis oli Ermitaaž kohustatud altari töösse võtma, kuid sellele järgnesid mitmed Malinini katsed tööd takistada – Konenkovil keelati õhtuti töötamine, samuti pidi altarit pidevalt ühest ruumist teise tõstma. Restauraatoreid tegi ära avariitööd, kuid lahkus hiljem Ermitaažist töölt, seega tuli hiljem leida uued konserveerijad, mis jällegi lükkas edasi töö valmimist.⁶²

Ka kohalikud restauraatorid tegutsesid samal perioodil mitmete suuremahuliste projektide juures – näiteks restaureeris Eerik Põld 1960. aastal Suurgildi lünettmaale ning kümnendi keskpaigas, aastatel 1965–1967 oli üks peamisi restauraatoreid Tallinna Issanda Muutmise peakiriku ikonostaasi ennistustööde juures (töid juhtis Bulgaaria Kultuurimälestiste Keskuse puidu konserveerimise osakonna juhataja Anton Mihailov).⁶³

Kõik eelnimetatud tööd on vaid valikuline ülevaade kõikidest kümnendil aset leidnud projektidest, märkides vaid mõningaid suuremaid ning rohkem meediakajastust leidnud restaureerimistöid.

1960. aastad oli aeg, mil meie väärtuslike teoste kallal praktiseerisid peamiselt nõukogude vene konserveerijad, samas anti ka siinsetele restauraatoritele võimalus kogenenumate kõrval töötada. Nii näiteks tegutses Notke altari juures Titovi kõrval ka Henno Tigane ning Lohu pilttapeetide eemaldamisel olid abiks ka ERKI tudengid. Samuti hakkas muutuma tavapärasemaks käia Nõukogude Venemaa restaureerimiskeskustes stažeerimas.

---

⁶¹ Praeguse uurimisseisu kohaselt on altari autorlus kahtluse alla seatud. Probleemid „Maarja kroonimise“ reljeefi kompositsiooni ülesehitusel ning mitmedki muud detailid annavad võimaluse arvata, et reljeef on teostatud puunikerdaja poolt, kes oma õpiaastad veetis Lübeckis, kuid lõpptöö teostas Tallinnas (sellise profiiliga sobitub sinne nikerdaja ja maalija Jürgen Dreyer). – Kersti Markus, „Maarja Kroonimise“ reljeef. – Tiina-Mall Kreem, Kersti Markus, Anu Mänd, Kaarma kirik. Muinsuskaitseamet: Tallinn, 2003, lk 131.

Altarikapi figuuride autoriks peetakse tundmatuid Lübecki meistreid. – Kersti Markus, Altarikapp. – Kaarma kirik, lk 142.

⁶² Seletuskiri Henning von der Heide (?) altarite „Maarja kroonimine“ ja „Püha perekond“ (1520. a.) restaureerimise-rekonstrueerimise tööde ja palkade vormistamise küsimuste kohta. Eda Liini arhiiv. Korrastamata materjalid Muinsuskaitseameti valduses.

⁶³ Kultuurimälestiste riiklik register. Ikonostaas, I. Zarudnoi, 18. saj I pool (puit, polükroomia). <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=1526> (vaadatud 12. V 2013).

Kümnend sillutas aga teed järgmisele dekaadile, mil Eesti oma restauraatorikond asus jõudsalt kasvama ning esmakordselt loodi kunstimuuseumi juurde ühtne restaureerimisosakond.

5. 1970.–1980. aastad

Enne 1975. aastat Eesti NSV Riiklikus Kunstimuuseumis ühtset restaureerimisosakonda ei olnud, samuti puudusid ühised ruumid kuni 2006. aastani, mil valmis KUMU hoone.

Restaureerimisosakonna asutamise eesotsas seisis Endel Valk-Falk, kes oli suurepärase organiseerimisvõimetega ning ettenägelik spetsialist. Vaid paari kuuga oli ta kokku pannud maali, graafika ja tarbekunsti restaureerimise sektorid ning leidnud sinna vajaminevad spetsialistid. 1979. aastaks töötas muuseumis 13 restauraatorit⁶⁴, 1987. aastaks oli neid tööl 18 – 6 maali-, 4 graafika- ning 8 tarbekunstirestaureerijat.⁶⁵

Endel Valk-Falk on ise meenutanud: „...ja siis ma saavutasin selle, et suunasin inimesed liidu parematesse töökodadesse kuuks ajaks õppima ja siis niimoodi tasapidi kogunes meeldiv kollektiiv ja kui ma pensionile läksin, siis oli selles kollektiivis juba 48 inimest.“⁶⁶

Algselt olid ruumid ja võimalused kasinad, kuid ajapikku muretseti vastav sisseseade ning remonditi jõudumööda oma töötajatega ruume.⁶⁷

Tollase direktorina on Inge Teder pidanud oluliseks Valk-Falgu oskust kollektiivile huvipakkuvaid probleeme püstitada. Näiteks korraldas ta juba 1977. aastal üleliiduse seminari Kristjan Raua joonistuste restaureerimisest ning probleemistikast, mis sellega kaasneb. Osa võtsid mitmete riikide hinnatud restauraatorid. Hea kontaktloojana saavutas Valk-Falk ka selle, et mitmed kogenud restauraatorid Moskva I. E. Grabari nimelisest Riiklikust Kunsti Kesk-Restaureerimise Töökojast olid aastaid järjest nõus mitmenädalaseid kursuseid siinsetele restauraatoritele korraldama.⁶⁸ Sealt käisid restauraatorid J.A. Kostikova ja L.L. Metlitskaja siinseid paberikonservaatoreid õpetamas, igasuviseid koolitusi korraldati üle kümne aasta järjest. Selliseid üritusi finantseeris Kultuuriministeerium.⁶⁹

---

⁶⁴ Inge Teder, Käsikirjaline artikkel Eesti Kunstimuuseumi ajaloost. Käsikiri autori valduses.

⁶⁵ Э. Валк-Фалк, Реставрация культурного наследия в Советской Прибалтике, lk 8.

⁶⁶ Kärt Pauklini intervjuu Endel Valk-Falguga, 13. XI 2012. Andmed intervjuueerija valduses.

⁶⁷ I. Teder, Käsikirjaline artikkel Eesti Kunstimuuseumi ajaloost. Käsikiri autori valduses.

⁶⁸ Samas.

⁶⁹ Intervjuu S. Alteri, R. Viirese, L. Maari ja M. Evaloga, 19. IV 2013. Andmed autori valduses.

1980. aastatel asusid Leningradis, V. A. Serovi nimelises kunstikoolis (nüüd A. L. Stieglitzi nimeline kunstikool) restaureerimist õppima ka esimesed noored, nende hulgas Aili Maasik (praegu Eesti Kunstimuuseumis, edaspidi EKM), Margit Pajupuu (EKM), Maris Klaas (EKM), Helje Vernomasing (EKM), Alar Nurkse (hiljem jätkas õppimist I. Repini nimelises Kunstiakadeemias; EKM), Ene Tromp (vabakutseline), Marike Laht (Eesti Vabaõhumuuseum), Marika Mängel (Ennistuskoda Kanut), Malle-Reet Heidelberg (vabakutseline), Marge Tiidus, Alla Erlich, Jaana Rebane, Aleksander Morin, Enn Kivi.⁷⁰ (vt ka Lisa 1)

Samuti hakati osalema 1980. aastate algusest regulaarselt toimunud Baltimaade konservatorite konverentsidel, mille üheks osaks oli ka näitus tehtud töödest. Toimusid ka vabariiklikud restaureerimisnäitused⁷¹ ning esineti ekspositsioonidega üleliidulistel näitustel.⁷²

8. Vabariiklik restaureerimisnäitus Tallinna Linnamuuseumis, 1982 sügis.

1980. aastatel avati ka mitmeid Eesti NSV Riikliku Kunstimuuseumi filiaale, nende hulgas 1984. aastal Niguliste muuseum-kontsertsaal. Muuseumi avamiseks seati üles ka näitus

⁷⁰ Kirjavahetus H. Hiiopiga, 22. V 2013. Märkmed autori valduses.

⁷¹ Intervjuu S. Alteri, R. Viirese, L. Maari ja M. Evaloga, 19. IV 2013. Andmed autori valduses.

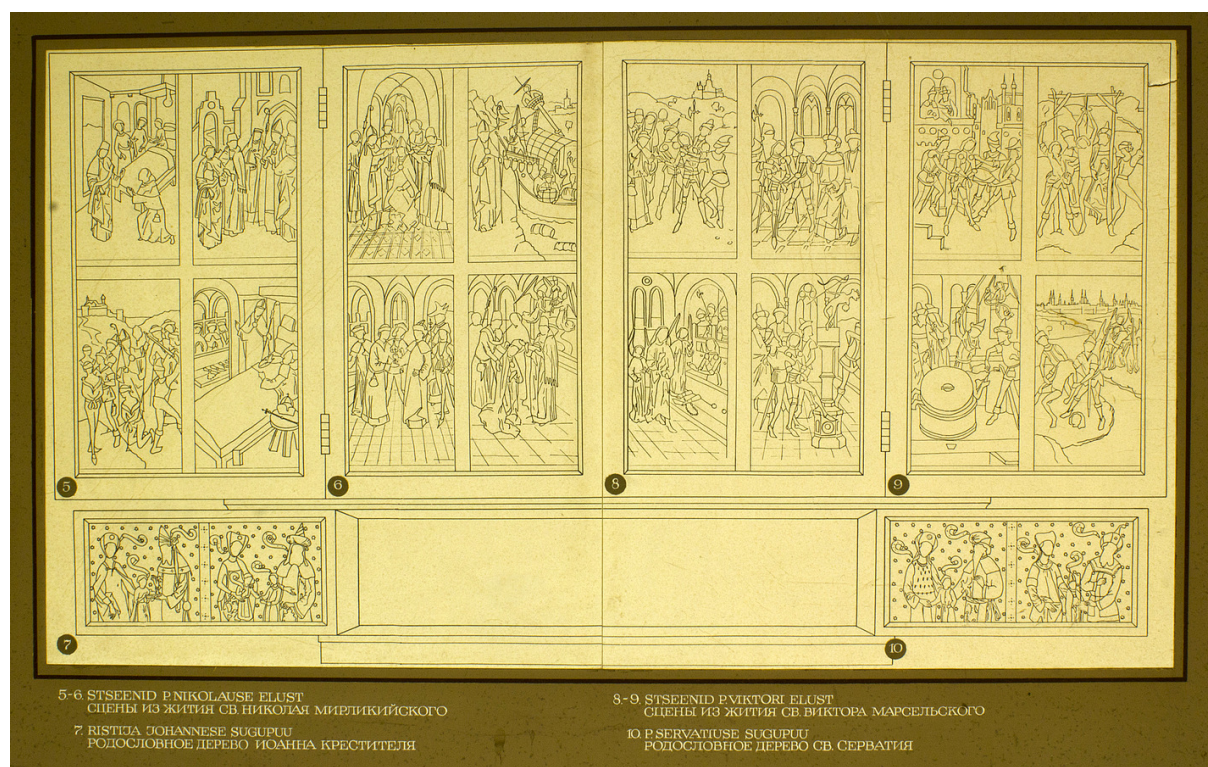
⁷² E. Valk-Falk, Üleliidulise näituse „Museaalsete väärtuste restaureerimisest NSVLs“ Eesti ekspositsioonist. – RKM kogude teatmik (1984. aasta artiklid). Tallinn, 1986, lk 63.

eksponeeritud tööde restaureerimisest, nende seas oli näidatud „Surmatantsu” ja Rode altari ennistamisprotsessi. Planšette illustreerisid mitmed fotod töödest enne ja pärast konserveerimist, samuti infrapunavalguses tehtud ülesvõtted ning ülemaalingutest vabastamise protsessi pildiseeria. Hermen Rode töökojas valminud kappaltari maalitahvlid olid esitatud graafilise dokumentatsioonina.⁷³

9. 1980. aastate näituse planšett Niguliste muuseumist, detailid Rode altari figuuride puhastamisest.

10. Niguliste pealtari maalitahvlite graafiline dokumentatsioon, näituseplanšett.

⁷³ Planšetid Niguliste muuseumi valduses.

Muuseumi peahoone asus Nõukogude perioodil Kadrioru lossis ning restauraatorid olid paigutatud laiali erinevatesse hoonetes, välja arvatud lõuendalusel maali restauraatorid, kellele olid lossi peahoones eraldatud osad ruumid.

Esemete, polükroomia ja puitalusel maaliga tegelevad restauraatorid tegutsesid algselt Rüütli tänava ja Lühikese jala nurgal asuvas hoones, kus vabastati mõned korterid. Inge Teder on kirjeldanud seda ruumide jaotust: „See oli üks suur juhus. Tegime Adamson-Ericu muuseumit, aastaid, nagu tol korral käis ja Adamson-Ericu muuseumi jaoks oli vaja vabastada mõned ruumid kõrvalmajas. Aga nad vabastasid valed ruumid. Aga nad ei võtnud neid ka ära, kui nad jõudsid õigete ruumideni linnavalitsuses ja siis nad ei võtnud neid ka meilt ära.“⁷⁴ 1996. aastal said maalirestauraatorid kolida parematesse tingimustesse, Kadrioru tiigi ääres asuvasse vanasse vahimajja.⁷⁵

11. Eerik Põllu isikunäitus 1980. aastatel.

⁷⁴ M. Kallase, M. Lippuse ning I. Aaso-Zahradnikova intervjuu Eesti Kunstimuseumi endise direktorissi Inge Tederiga, 04. XII 2008. Andmed intervjuueerijate valduses.

⁷⁵ Mart Kalm, Jüri Kuuskemaa, Aleksandra Murre, Kadi Polli, Kadriorg: lossi lugu. Tallinn: Eesti Kunstimuseum, 2010, lk 384.

Graafikaga tegelevad restauraatorid asusid Kadrioru lossi lustlas, mille muuseum oli aastatel 1971–1974 restaureerinud. Eelnevalt oli linnavalitsusel olnud plaan hoone lammutada, kuid kunstimuuseum võitles endale siiski välja õiguse hoone kasutusse võtta. Samuti kasutati Kadrioru lossis jääkeldrit, millele oli 1930. aastatel Anton Soansi projekti järgi peale ehitatud kunstnik Johannes Greenbergi ateljee.⁷⁶

1986. aastast hakkas Endel Valk-Falk organiseerima vabariiklikku ennistuskeskust „Kanut“. Valk-Falgul oli algselt olnud plaan kunstimuuseumi restaureerimisosakonda täielikult likvideerida, kuid kuna sellele ideele leidis palju vastuseisjad, siis saavutati kompromiss ning muuseumisse jäi tööle seitse restauraatorit.⁷⁷

6. Teema kajastus erialakirjanduses

Järgnev peatükk annab ülevaate sellest, kui palju kajastati kunsti restaureerimise teemat erinevates väljaannetes ning millest peeti vajalikuks rääkida. Peamiselt on rõhuasetus ENSV-s ilmunud kirjatöödel, peatüki lõpuosas märgin ära ka paar ENSV kunstiteost käsitlevat artiklit, mis on ilmunud üleliidulistes kunstikogumikes. Ülevaade ei pretendeeri täielikkusele, vaid püüab anda üldise läbilõike perioodi erialakirjanduses toimunust.

Kunsti restaureerimisega seotud kirjutiste hulk on kohalikes väljaannetes jäänud kogu nõukogude perioodi jooksul suhteliselt tagasihoidlikuks. Alates 1950. aastate lõpust võib leida esimesi konkreetselt kunsti restaureerimise temaatikat puudutavaid lühemaid nupukesi ajalehtedest kui ka pikemaid sõnavõtte erialaajakirjades. 1970. aastatel lisandusid mitmed artiklikogumikud, mis olid pühendatud vaid restaureerimisele, näiteks nagu „Ennistatud kultuuriväärtusi“ (ilmunud 1971 ja 1976⁷⁸) ning „Teine elu“ (1979⁷⁹). Alates 1975. aastast hakkas Eesti NSV Riiklik Kunstimuuseum välja andma kunstiteaduslike artiklite kogumikku nimega „Kogude teatmik“ (algselt „Artiklite kogumik“), mis ilmus selle nime all kuni 1991. aastani („Kogude teatmiku“ jätkuna ilmub kuni tänaseni EKM-i „Toimetised“). Seal kirjutasid peamiselt teadurid, kuid ka restauraatorid ning ühtlasi oli kogumik heaks võimaluseks

---

⁷⁶ M. Kallase, M. Lippuse ning I. Aaso-Zahradnikova intervjuu Eesti Kunstimuuseumi endise direktriksi Inge Tederiga, 04. XII 2008. Andmed intervjuueerijate valduses.

⁷⁷ I. Teder, Käsikirjaline artikkel Eesti Kunstimuuseumi ajaloost. Käsikiri autori valduses.

⁷⁸ Endel Valk-Falk, toim. Ennistatud kultuuriväärtusi. Näituse kataloog. – Tallinn: Eesti NSV Teaduslik-Tehniline Ühing, 1971; Endel Valk-Falk, toim. Ennistatud kultuuriväärtusi, 1976.

⁷⁹ E. Valk-Falk, toim. Teine elu: kultuuriväärtuste restaureerimisest. Tallinn: Kunst, 1979.

avaldada konverentside ettekandeid, anda ülevaadet muuseumisse saabunud töödest ning esitada aruandeid muuseumi tegevuse kohta.

Kui esimesed arhitektuuri restaureerimise alased kirjutised ilmusid Eesti väljaannetesse võrreldes kunsti ennistamist käsitlevate sõnavõttudega juba üpris varakult, siis viimastele hakati suuremat tähelepanu pöörama alles 1950. aastate lõpul ning artiklid ilmusid peamiselt Mai Lumiste sulest. Näiteks leiab 1956. aasta ajalehest „Sirp ja Vasar“ artikli maalist „Kaana pulm“, peatudes ka selle restaureerimise ja uurimise lool.⁸⁰ Kaks aastat hiljem ilmub samas väljaandes uudislugu, mis kirjeldab Mustpeade vennaskonna altaril teostatud konserveerimistöid.⁸¹

1960. aastal ilmub ajalehes „Sirp ja Vasar“ Mai Lumiste ülevaatlik artikkel „Kunstimälestised kuuluvad rahvale“⁸², mis keskendub kunstimälestiste kaitse ning kaitse alla võtmise temaatikale, kuid on ka pühendatud eraldi lõik teoste restaureerimise olulisusele. Autor nendib probleemkohti kohalikus restaureerimistraditsioonis (nagu näiteks asjatundliku kaadri puudumine), kuid tunnustab siiski 12 suurema ja väärtuslikuma teose ennistamist. Samuti esitab Lumiste ideid tuleviku tarbeks, kuidas kunstimälestiste kaitset paremini organiseerida.

1964. aasta ajakirjas „Kunst“ nr 1 on Lumiste põhjalikult käsitlenud Niguliste kiriku Surmatantsu teemat.⁸³ Maal restaureeriti aastatel 1962–1965 Moskva I. E. Grabari nimelises Riiklikus Kunsti Kesk-Restaureerimise Töökojas ning antud artikkel keskendub autorsuse ja päritolu teema kõrval ka restaureerimisprobleemataikale. Peamiseks küsimuseks olid teose puhul ülemaalingud, mille uurimisega põhjalikult tegeleti, selle tarbeks teostati ka põhjalikud röntgenuuringud. Sama teemat on Lumiste põgusalt puudutanud ka raamatus „Tallinna Surmatants“.⁸⁴

Restaureerimist käsitlevad kirjutised Mai Lumiste sulest aga jätkusid – ajakirja „Kunst“ sama aastakäigu järgmises numbris ilmus artikkel Niguliste kiriku teisest suurteosest, Antoniuse altari.⁸⁵ Siin tegeles Lumiste eelnevale sarnase teemaga, süvenedes altari ülemaalingute probleemataikasse ning olukorra selgitamisse, kasutades tehtud röntgenogrammide abi. Artikli

---

⁸⁰ Mai Lumiste, Vana maaliteos. – Sirp ja Vasar, 03. VIII 1956.

⁸¹ Mai Lumiste, Huvitav eksponaat. – Sirp ja Vasar, 23. V 1958.

⁸² Mai Lumiste, Kunstimälestised kuuluvad rahvale. – Sirp ja Vasar, 16. IX 1960.

⁸³ M. Lumiste, Mõningaid täpsusti Tallinna „Surmatantsu“ kohta, lk 45–52.

⁸⁴ M. Lumiste, Tallinna Surmatants, lk 35–36.

⁸⁵ Mai Lumiste, Antoniuse altari algsest maalikihist ja üleemalingutest. – Kunst, 1964, nr 2, lk 32–36.

lõppsõnas avaldas autor lootust, et tulevikus täienevad veel seni poolikud uurimistulemused, peamiselt teiste fotofüüsikaliste meetodite abi kasutades.⁸⁶

Pärast Mai Lumiste artikleid tekkis siinsesse restaureerimiskirjutusse mõningane paus. 1960. aastate lõpp ning järgmise kümnendi algus tähistavad taas teema päevakorda tõstmist ning kunsti restaureerimise huviorbiiti sattumist.

Ajakiri „Kunst“ pidas kümnendivahetusel restaureerimistemaatikat niivõrd oluliseks, et pühendas kolmel järjestikusel aastal eraldi kokkuvõtva artiklilõigu eelneva aasta silmapaistvamatele ennistatud objektidele.⁸⁷ Kahjuks selline traditsioon püsima ei jäänud ning 1971. aastal ilmus viimast korda tehtud tööde tutvustus. Välja olid valitud enamasti tööd, mis olid „täiesti unikaalsed ENSV-s ja ainulaadsed kogu Nõukogude Liidu territooriumil“⁸⁸, mainiti nii Eestis tegutsevaid kohalikke kui ka välisriikidest tulnud restauraatoreid ning märgiti ära ka tähtsamad teosed, mis olid saadetud Nõukogude Venemaale restaureerimisele. Objektid, mille restaureerimine leidis märkimist, olid näiteks Tallinna Püha Vaimu kiriku altar, Lohu mõisa seinamaalingud, Maerten de Vos'i eeskujul maalitud „Kaana pulm“, Saaremaa kirikute seinamaalingud jt.

„Kaana pulma“ temaatikaga tegeles ka 1969. aastal „Kunstis“ ilmunud artiklis Nikolai Nikulin.⁸⁹ Maali on mitmeid kordi restaureeritud, 1950. aastate lõpus tegi seda Eestis Ilmar Ojalo ning 1960. aastatel tegeleti teosega Ermitaažis. Artikkel tegelebki mitmete põhimõtteliste probleemide ja küsimustega, mis on seotud Ojalo teostatud protseduuridega maalil, kaheldes nende sobivuses ja vajalikkuses. Kirjutis ise keskendus Leningradis teostatud restaureerimisprotsessile.

Alates 1970. aastate kesksajast muutus oluliseks Endel Valk-Falk, kes aktiivselt esines erinevate restaureerimisteamaliste kirjutistega ning oli ka ise mitmete teemakohaste väljaannete koostamise eestvedajaks. Tema teemade haardeulatus oli lai, ulatudes 20. sajandi ennistusprobleemide tegelemisest nahkesemete konserveerimiseni. 1971. ja 1976. aastal ilmusid näituste kataloogid „Ennistatud kultuuriväärtusi“⁹⁰, mis tutvustasid lühidalt parajasti

---

⁸⁶ Samas, lk 36.

⁸⁷ ENSV Kultuuriministeeriumi Muuseumide ja Kunstimälestiste Inspeksioonis restaureerimis-konserveerimistööd, lk 75; ENSV Kultuuriministeeriumi Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspeksioonis restaureerimis-konserveerimistööd, lk 78–79; Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspeksiooni poolt teostatud kultuurimälestiste restaureerimis- ja konserveerimistöödest 1970. a. – Kunst, 1971, nr 2, tagakaane sisekülg.

⁸⁸ ENSV Kultuuriministeeriumi Muuseumide ja Kunstimälestiste Inspeksioonis restaureerimis-konserveerimistööd, lk 75.

⁸⁹ N. Nikulin, S. Kononkov, Marten de Vosi „Kaana pulm“, lk 41–48.

⁹⁰ E. Valk-Falk, toim. Ennistatud kultuuriväärtusi, 1971; E. Valk-Falk, toim. Ennistatud kultuuriväärtusi, 1976.

tegutsevaid restauraatoreid ning nende tehtud töid, tuues välja tähtsamad restaureerimisetapid fotodokumentatsioonina. Esindatud olid nii puit, metall, keraamika, tekstiil, paber kui ka maal.

1979. ilmus artiklikogumik „Teine elu“, mis suuresti keskendus arhitektuuri ja paberi konserveerimisele, kuid leidis ka Eerik Põllu äärmiselt põhjalik ülevaade Püha Lucia legendi meistri Maarja altari korrastamisest.⁹¹

Valk-Falgu artikleid on ilmunud ka „Kunstis“, esimene neist aastal 1973, kus autor pealkirja „Kunstiteose uuestisünd“ all tegeles Viiralti restaureerimise temaatikaga.⁹² 10 aastat hiljem toetus Valk-Falk arhiivialikatele ning andis ülevaate 20. sajandi alguses Eestis aset leidnud restaureerimistest ning inimestest, kes töid teostasid.⁹³

Alates 1975. aastast hakkas Eesti NSV Riiklik Kunstimuseum igal aastal välja andma teaduslike artiklite kogumikku pealkirja all „Kogude teatmik“. Pealkiri tulenes sellest, et muuseumil ei olnud õigust välja anda artiklite kogumikku ilma Moskva Kirjastuskomitee loata, mis oleks asjaajamise aga venitanud väga pikaks, tuues endaga kaasa suure hulga asjaajamist, keelde-käskke ning ka kontrolli tehtava üle. Sellise nime all oli aga võimalik lihtsamalt läbi saada.⁹⁴ Ilmuvast kogumikust kujunes järgnevas 16 aastaks oluline häälekandja ka restauraatoritele, kes seal said oma tööga seotud artikleid avaldada. Järgnevalt püüan anda lühikese ülevaate kogumikes ilmunud restaureerimisalastest artiklitest.

1978. aastal oli väljaanne pühendatud Kristjan Rauale ning üks osa kogumikust koosnes erinevate autorite artiklitest, mis seostusid Raua teoste restaureerimise probleemidega.⁹⁵ Peamiselt oli siin pööratud rõhku just Raua joonistustele. 1980. aastate alguses kirjutas mitmes järjestikusel väljaandes Endel Valk-Falk: 1980. aastal Konrad Mägi maalide restaureerimisest⁹⁶ ning 1982. aastal ajaloo teemadel, nimelt säilitus- ja konserveerimistöödest, mis leidsid aset Eesti vabariigi perioodil.⁹⁷

---

⁹¹ E. Põld, Restaureerimisalastest Püha Lucia legendi meistri Maarja altari korrastamisest ja hooldamisest, lk 117–130.

⁹² Endel Valk-Falk, Kunstiteose uuestisünd. – Kunst, 1973, nr 1, lk 17–19.

⁹³ Endel Valk-Falk, Pilk restaureerimisajaloole arhivaalide vahendusel. – Kunst, 1983, nr 1, lk 62–64.

⁹⁴ I. Teder, Käsikirjaline artikkel Eesti Kunstimuseumi ajaloo kohta. Käsikiri autori valduses.

⁹⁵ Kristjan Raua looming ja kirjavahetuse restaureerimisalase seminari materjalid. – RKM kogude teatmik (1977. aasta artiklid). Tallinn, 1978, lk 121–146.

⁹⁶ Endel Valk-Falk, Konrad Mäe maalide säilivusest ja restaureerimisest. – RKM kogude teatmik. Tallinn, 1978, lk 75–82.

⁹⁷ Endel Valk-Falk, Kunstivarade säilitus- ja konserveerimistöödest aastatel 1919–1944. – RKM kogude teatmik (1980. aasta artiklid). Tallinn, 1982, lk 47–53.

1984. aasta väljaandes võttis sõna Jüri Hain ning samuti varasematest restaureerimistest, täpsemalt 1920. aastatel Riias ennistatud Eesti maalidest.⁹⁸ Kaks aastat hiljem kirjutas Valk-Falk välisüritusest – nimelt Eesti ekspositsioonist üleliidulise näituse „Museaalsete väärtuste restaureerimisest NSVL-s“ raames.⁹⁹ 1987. aastal andis Henno Tigane lühikese ülevaate Hanila altari värviuuringutest.¹⁰⁰ „Kogude teatmik“ ilmunud restaureerimisteemaliste artiklite rea lõpetas 1990. aastal ilmunud Margit Pajupuu artikkel Nikolai Triigi maali „Võitlus“ ennistamisest.¹⁰¹

1987. aastast toimuvad kolme Balti riigi regulaarsed ühiskonverentsid, mille tulemina ilmuvad ka kataloogid, neist esimene anti välja ürituse esmakordse toimumise aastal.¹⁰² Kataloog andis ülevaate maali-, graafika-, skulptuuri-, arheoloogilise pärandi ning etnograafiliste esemete restauraatorite tegemistest, teoste problemaatikast ning tehtud töödest.

1980. aastate lõpust hakkab ennistuskoda Kanut andma välja ajakirja „Renovatum Anno“, mis on täielikult pühendatud vaid restaureerimistemaatika käsitlevatele artiklitele. Ajakiri ilmub veebiväljaandena tänaseni.¹⁰³

Võib öelda, et kunsti restaureerimist käsitlev kirjutus on Eestis olnud suhteliselt juhuslik ja hõre. Enne 1960. aastaid selleteemalisi artikleid või raamatuid peaaegu et ei esinegi, esimesed teaduslikku restaureerimist puudutavad kirjutised ilmusid kunstiteadlase Mai Lumiste sulest. Mõningane aktiveerumine toimus alates 1970. aastatest, mil hakati välja andma erinevaid kogumikke ja katalooge, mis on terviklikult pühendatud restauraatorite tööst rääkimisele ning kultuuriväärtuste ennistamise-konserveerimise laiemale tutvustamisele.

Enamikes artiklites oli läbivaks jooneks ühtne kirjutamisstiil – esmalt kirjeldati konkreetset juhtumit ning seejärel oli kirjutise ülejäänud osa pühendatud probleemide lahenduse kirjeldusele ning tehtud töödele. Viimaste puhul oli enamasti ka lahti seletatud, miks on mingi

---

⁹⁸ Jüri Hain, Muuseumile kuuluvate maalide restaureerimisest Riias 1926. aastal. – RKM kogude teatmik (1982. aasta artiklid). Tallinn, 1984, lk 22–25.

⁹⁹ E. Valk-Falk, Üleliidulise näituse „Museaalsete väärtuste restaureerimisest NSVLs“ Eesti ekspositsioonist, lk 63–66.

¹⁰⁰ Henno Tigane, Hanila altari ja kantsli tehnoloogilistest uurimistest. – RKM kogude teatmik (1985. aasta artiklid). Tallinn, 1987, lk 46.

¹⁰¹ Margit Pajupuu, Nikolai Triigi maali „Võitlus“ restaureerimisest. – RKM kogude teatmik (1988. artiklid). Tallinn, 1990, lk 52–55.

¹⁰² Э. Валк-Фалк, Реставрация культурного наследия в Советской Прибалтике: каталог Первой выставки работ реставраторов Литвы, Эстонии и Латвии. Рига: Министерство культуры ЛатвССР, 1987.

¹⁰³ Ennistuskoda KANUT võrguväljaanne: Renovatum 2010. <http://www.kanut.ee/Renovatum2010/> (vaadatud 17. XII 2012).

protseduur parajasti vajalik olnud või miks just sellised otsused langetati. Laiematele konserveerimiseetilistele printsiipidele üldjuhul viidatud ei olnud, küll oli aga püütud analüüsida probleemide tekkepõhjuseid ning vaadata antud hetkeseisundist kaugemale, näiteks kuidas tulevikus teost hoiustada. (Näitena võib siinkohal tuua Eerik Põllu kirjutise Mustapeade altari restaureerimisest¹⁰⁴ ning Endel Valk-Falgu artikli Konrad Mägi maalide restaureerimisest ja säilivusest¹⁰⁵, kus on põhjalikult analüüsitud just kunstniku maalide tehnoloogilisi puudusi, mis on arvatavasti kahjustuste põhjustajaks).

Ühed mainekamatest Vene restauraatoritest, kes Nõukogude perioodil Eestis töötasid, olid Nikolai Bregman ja Vjatšeslav Titov, kes tegutsesid nii Pühavaimu kui ka Niguliste kirikus. Bregman on oma tegemistest Eestis kirjutanud artiklikogumikus „Художественное наследие“. Tema artikkel Hermen Rode altari uurimisest ilmus 1983. aastal väljaande 8. (38) numbris.¹⁰⁶ Kirjutis keskendus peamiselt altaril teostatud infrapunauuringule ning alusjoonistuse analüüsile.

1984. aastal ilmus samas kogumikus Bregmani artikkel Pühavaimu B. Notke altari kohta, mis keskendub samuti Notke alusjoonistuse uurimisele.¹⁰⁷

Ka Vene vanimas kunstiajakirjas „Искусство“ leidis artikleid Eesti kunsti restaureerimise kohta, näiteks on 1958. aastal Ilmar Ojalo kirjutanud artikli Eerik Põlluga kahasse Niguliste Mustpeade altari restaureerimisest.¹⁰⁸

7. Tegutsenud inimesed

Restauraatoreid töötas erinevatel perioodidel mitmeid ning valiku tegemisel on lähtunud peamiselt sellest, kelle tegevusest on antud bakalaureusetöö erinevate osade juures pikemalt räägitud ning kelle tausta teadmine mängib tema tööde puhul olulist rolli. Samuti on lisatud kahe kunstimälestiste kaitse inspektori, Mai Lumiste ja Eda Liini lühike elukirjeldus.

---

¹⁰⁴ E. Põld, Restaureeritööst Püha Lucia legendi meistri Maarja altari korrastamisel ja hooldamisel, lk 117–130.

¹⁰⁵ Endel Valk-Falk, Konrad Mäe maalide säilivusest ja restaureerimist. – RKM kogude teatmik. Tallinn, 1978, lk 75–82.

¹⁰⁶ Николай Брегман, Подслойный рисунок в алтаре Хермена Роде. – Художественное наследие, 1983, 8(38), lk 87–97.

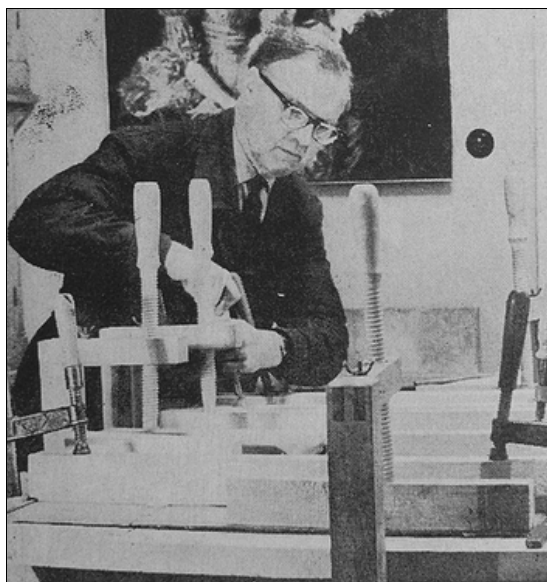
¹⁰⁷ Н. Брегман, Рисунок в Таллинском алтаре Бернта Нотке. – Художественное наследие, 1984, 9(39), lk 19–33.

¹⁰⁸ Ильмар Ояло, Произведение нидерландской живописи XV века. – Искусство, 1958, nr 12, lk 69–73.

Eerik Põld (1908–1995) on üks esimesi Eesti NSV Riiklikus Kunstimuuseumis töötanud restaureatoreid. Sündinud 1908. aastal, õppis ta Jakob Westholmi Gümnaasiumis, mille lõpetas 1926. aastal. Edasi suundus Põld end täiendama Tartu Ülikooli, kus õppis esmalt aastatel 1926–1928 filoloogiat ning edasi aastatel 1936–1942 kunstiajalugu ja etnograafiat. Põld töötas Eesti Rahva Muuseumis ning sõja ajal ka muinsuskaitseinspektorina Haridusdirektoriumis. Eesti NSV Riiklikus Kunstimuuseumis töötas Põld aastatel 1947–1982 (alates 1954. aastast restaureatorina).¹⁰⁹

Kunstimuuseumisse maalirestaureatorina tööle asunud, hakkas Põld end täiendama Moskva I. E. Grabari nimelises Riiklikus Kunsti Kesk-Restaureerimise Töökojas ning 1967. aastal anti talle I kategooria õlimaali restaureerimises.¹¹⁰

12. Eerik Põld.

Kunstimuuseumi endine direktress Inge Teder meenutab Eerik Põldu kui osavate kätega meest, kes tegeles muuseumis väga paljude erinevate ülesannetega – olgu tegu siis klaasi lõikamisega, piltide raamimisega või näituste puhul stendide ja aluste ehitamisega.¹¹¹

Eerik Põllu tähtsamate tööde hulgas võib nimetada Püha Lucia legendi meistri Maarja altarit (antud töödest on Põld ise põhjalikult kirjutanud väljaandes „Teine elu“¹¹²) 1958. aastal

¹⁰⁹ Helli Sisask, PÕLD, Eerik. Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 403.

¹¹⁰ E. Valk-Falk, toim. Ennistatud kultuuriväärtusi, 1976, lk 60.

¹¹¹ M. Kallase, M. Lippuse ning I. Aaso-Zahradnikova intervjuu Eesti Kunstimuuseumi endise direktressi Inge Tederiga, 04. XII 2008. Andmed intervjuueerijate valduses.

¹¹² E. Põld, Restaureatoritööst Püha Lucia legendi meistri Maarja altari korrastamisel ja hooldamisel, lk 117–130.

(koostöös I. Ojaloga), raekoja raesaali lünettmaale ja piiskopimaja fassaadimaale 1960. aastate alguses, Suurgildi hoone lünettmaale ning Hageri kiriku altarimaali ühes altari värviliste puitskulptuuridega 1980. aastatel. Põld tegi ka Niguliste „Surmatantsu“ restaureerimise eeltöid, teos ise restaureeriti 1960. aastate alguses Moskvas.

Henno Tigane (1942–2012) töötas ENSV Riiklikus Kunstimuseumis maalirestaureatorina alates 1967. aastast. Inge Teder meenutab, et algselt tulnud Tigane muuseumisse peale keskkooli lõppu ning asunud tööle kassapidaja-riietehoidjana. Seejärel sai Henno Tigane laborandiks ning hiljem asus ta tööle Eerik Põllu kõrval restaureatorina.¹¹³

Tigase enda sõnul huvitas teda restaureeritöö algusest peale, juba muuseumisse tööle asudes oli ta väljendanud soovi sellel alal tegutseda. Kuna Moskvas moodustati parajasti üleliidulist gruppi tulevaste restaureatorite ettevalmistamiseks, siis kursuste avanedes saatis Inge Teder ka Henno Tigase sinna.¹¹⁴

13. Henno Tigane (1991).

Henno Tigane on osalenud maalide restaureerimisel Lätis, Rundale lossis, samuti on ta teiste tööde kõrval restaureerinud Pühavaimu kirikus B. Notke tiibaltarit (ühes N. Bregmani ja V. Titoviga), Lihula kiriku altarimaali ning mitmeid J. Köleri ja K. Mäe teoseid.

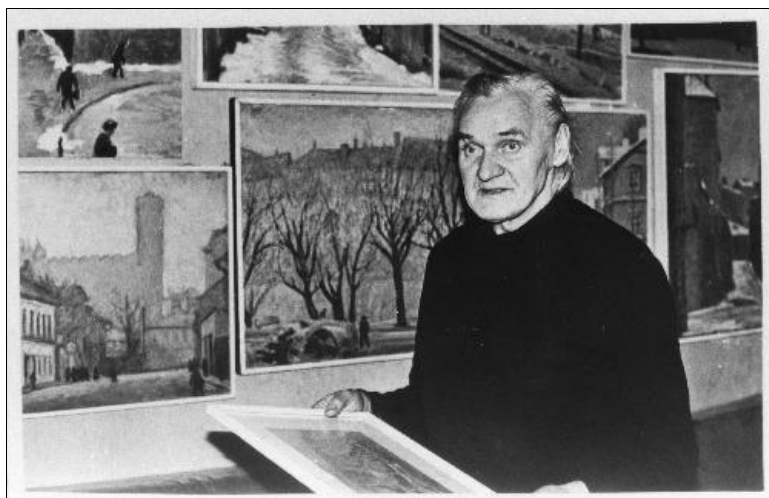
---

¹¹³ M. Kallase, M. Lippuse ning I. Aaso-Zahradnikova intervjuu Eesti Kunstimuseumi endise direktorissi Inge Tederiga, 04. XII 2008. Andmed intervjuerijate valduses.

¹¹⁴ M. Lippuse ning I. Aaso-Zahradnikova intervjuu Henno Tigasega, 29. XII 2008. Andmed intervjuerijate valduses.

Ilmar Ojalo (1910–1989) kandis kuni 1937. aasta eestistamiseni perekonnanime Odenberg. Ta on tuntud nii maalija kui restauraatorina, samuti tegeles kunstiajaloo ja tema kätte sattunud teoste atribueerimisega.

Ta õppis aastal 1924 ning vahemikus 1931–1932 Tallinna Tehnikumis, aastatel 1932–1936 Praha Tehnikaülikoolis arhitektuuri ning 1936–1939 Helsingis, Soome Kunstiühingu koolis maalikunsti. Viimases tutvus ta J. Gebhardi juhendusel ka maalide restaureerimisega ning jätkaski edasist hariduskäiku sellel teel, täiendades end 1949. aastal Leningradis Ermitaaži töökodades ning 1958. aastal Moskvas Üleliidulises restaureerimise Töökojas. Töötas Tallinnas aastatel 1940–1941 Kergetööstuse RK Ehituse Peavalituses graafikuna ja 1944–45 kirjastuses „Poliitiline Kirjandus“ kunstilise toimetajana. Vahemikus 1945–1950 oli Tartu Kunstimuuseumi restauraator. 1950. aastate alguses Ojalo arreteeriti ning kuni 1955. aastani oli ta Kirovi oblastis asumisel, kus tegi metsatööd. Pärast seda töötas kuni 1970. aastani Tallinnas Vabariiklikus Restaureerimisvalitsuses.¹¹⁵

14. Ilmar Ojalo (1982).

Üheks esimeseks tööks, mis Ojalole TRT-s anti, oli Tallinnas, Lai tn. 29 asuv laemaal „Europe röövimine“. Kuna seda peeti tollal meister Ernst Londiceri tööks, siis seoses sellega uuris Ojalo ka Londiceri loomingut. Tehtud tööde hulka kuuluvad veel ka Vene Draamateatri laemaalingute restaureerimine ning Mustpeade vennaskonna Maarja altari konserveerimine 1958. aastal ühes Eerik Põlluga (antud teemat on Ojalo käsitlenud samal aastal ilmunud Vene ajakirjas „Искусство“¹¹⁶). Samal aastal restaureeris ta ka seinamaale Moskvas, Novodevitšje

¹¹⁵ V. Erm, OJALO, Ilmar, lk 351.

¹¹⁶ Ильмар Ояло, Произведение нидерландской живописи XV века, lk 69–73.

kloostri.¹¹⁷ Üks tema palju poleemikat põhjustanud ning vastuolulisemaid restaureerimisi oli Maerten de Vos'i „Kaana pulm“, mille restaureerimisest ja uurimisest on ta kirjutanud nii ise¹¹⁸ kui ka teised.¹¹⁹

Paul Horma (1905–1988) tegutses skulptori ja restauraatorina. Ta lõpetas 1923. aastal Vastseliina algkooli ning 1925. aastal eksternina Tartu õhtugümnaasiumi.

Aastatel 1923–1929 õppis Pallases A. Starkopfi käe all. Alates 1950. aastast töötas Eesti NSV Riiklikus kunstimuuseumis restauraatorina.¹²⁰ Oli aastast 1945 Kunstnike Liidu liige (aastatel 1950–1963 nimekirjast kustutatud).

15. Paul Horma.

Horma osales Kadrioru lossi restaureerimisel – ta konstrueeris 1933–1934 üheskoos K. Burman vanemaga kuppelsaali ripplae. Osales 1944. aastal kunstimuuseumi põlengus kannatada saanud skulptuuride ennistamises.¹²¹ Horma tegutses ka Oru lossi restaureerimise juures, tehes sinna ornamentaalse karniisi ja laerosetid.¹²²

Paul Horma leiutas ainulaadse kunstmarmori retsepti, mis on aga siiani saladuseks jäänud. „See kunstkivi oli tõepoolest geniaalne, aga kuidas ta seda tegi, see jäigi vist tema saladuseks.

¹¹⁷ Mai Levin, Ilmar Ojalo: 100 (näituse buklett). Tallinn, 2010.

¹¹⁸ Ilmar Ojalo, „Kaana pulm“ Vana-Vigalast. – Sirp ja Vasar, 18. I 1957.

¹¹⁹ N. Nikulin, S. Konenkov, Marten de Vosi „Kaana pulm“, lk 41–48; F. Matt, Kas originaal, koopia või muudetud teisend? – Pilt ja Sõna, 1957, nr 7, lk 20–21; Eda Liin, Minu elu lugu. Meenutusi 20. sajandi teise poole kultuuri- ja kunstielust. Tartu: Greif, 2008, lk 76–77.

¹²⁰ E. Valk-Falk, toim. Ennistatud kultuuriväärtusi. 1976, lk 67.

¹²¹ M. Alas, HORMA, Paul, lk 115.

¹²² Helgi Vihma, Paul Horma Eesti kunstis. – Kultuur ja Elu, 2005/4. http://kultuur.elu.ee/ke482_Horma.htm (vaadatud 13. XII 2012).

Mida ta lihtsalt ei ütelnud ja kõik!“ meenutab kaastöötaja Henno Tigane¹²³ Sarnased mõtted on ka endisel kunstimuseumi direktressil Inge Tederil: „...tal oli kunstmarmori tehnoloogia retseptuur, millega ta läks hauda. Moskva oli nõus seda korraliku raha eest isegi ära ostma, sest ka Moskval ei olnud seda retsepti!“¹²⁴

Endel Valk-Falk (1932) on nahakunstnik ning restaureerija. Lõpetas 1952. aastal Rakvere 1. keskkooli ning samast aastast jätkas õpinguid ERKIs nahakunsti erialal, mille lõpetas 1958. aastal. Töötas kuni 1967. aastani Tartu nahkalanteriikombinaadi kunstnikuna, aastatel 1967–

16. Endel Valk-Falk.

1974 Tartu ülikooli teadusraamatukogus hügieeni- ja restaureerimisosakonnas ning aastatel 1975–1986 ENSV Riikliku Kunstimuseumi restaureerimisosakonna juhatajana. Alates 1986. aastast kuni 1995. aastani oli Endel Valk-Falk ennistuskvoja „Kanut“ direktor. Tema eestvõttel rajati Tartu ülikooli raamatukogu ja Eesti NSV Riikliku Kunstimuseumi restaureerimisosakonnad, samuti on Valk-Falk „Kanut“ idee autoriks ning eestvedajaks.¹²⁵

---

¹²³M. Lippuse ning I. Aaso-Zahradnikova intervjuu Henno Tigasega, 29. XII 2008. Andmed intervjuerijate valduses.

¹²⁴M. Kallase, M. Lippuse ning I. Aaso-Zahradnikova intervjuu Eesti Kunstimuseumi endise direktressi Inge Tederiga, 04. XII 2008. Andmed intervjuerijate valduses.

¹²⁵Hilja Läti, VALK-FALK, Endel. – Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 567.

Nahktöödest on Valk-Falk peamiselt loonud köiteid, võttis 1950. aastatel taas kasutusele batiktehnika. Ta on saavutanud kõrge kvalifikatsiooni just unikaalköidete restaureerimise alal.¹²⁶

Valk-Falk on kirjutanud mitusada artiklit erialajakirjadesse, samuti on tema eestvedamisel ilmunud mitmeid restaureerimisalaseid väljaandeid, nende hulgas „Ennistatud kultuuriväärtusi“ (1971 ja 1976), „Teine elu – kultuuriväärtuste restaureerimisest“ (1979), „Raamat – aeg – restaureerimine“ (1969–1997).

Valk-Falk on esinenud restaureerimisalaste ettekannetega Rahvusvahelisel Muuseumide Nõukogu (ICOM) konverentsidel, pidanud loenguid välisülikoolides (Göteborgis ja Vantaas) ning Läti Riiklikus Arhiivis.¹²⁷

Mai Lumiste (1932–1985) oli Eesti kunstiteadlane. Sündis Narvas ning 1950. aastal lõpetas Tallinna 10. Keskkooli. Samal aastal astus sisse ka Leningradi I. Repini nimelisse kunstiinstituuti, mille lõpetas 1955. aastal. Vahemikus 1962–1965 oli Lumiste Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis aspirant ning 1975. aastal kaitses Tartu ülikoolis kunstiteaduste kandidaadi väitekirja teemal „Eesti maal ja skulptuur 16. sajandil ja 17. sajandi I poolel“.¹²⁸

17. Mai Lumiste.

¹²⁶ Eesti Nahakunstnike Liit. Endel Valk-Falk.

http://www.nahakunst.ee/valk_falk.html (vaadatud 13. XII 2012).

¹²⁷ Hilja Läti, VALK-FALK, Endel. Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 568.

¹²⁸ Jevgeni Kaljundi, LUMISTE Mai. – Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 282.

Lumiste edasine töö oligi seotud Eesti vanema kunstipärandi uurimise ja kaitsega. Vahemikus 1955–1963 töötas Kultuuriministeriumis kunstimälestiste kaitse inspektorina, sel perioodil algatas mitmete väärtuslike kunstiteoste („Surmatants“, Niguliste kiriku peaaltar, Mustpeade vennaskonna altar jt) restaureerimised. Samuti on Lumiste Niguliste ja Püha Vaimu kirikute restaureerimisprojektide autor.

Hiljem töötas Lumiste Vabariiklikus Restaureerimisvalituses (1965–1985) ning oli Kultuurimälestiste Riikliku Projekteerimise Instituudis Tallinna osakonna peaspetsialist.¹²⁹

Lumiste sulest on ilmunud mitmeid Eesti keskaegse ja hilisema kunstipärandiga tegelevaid kirjatöid, nendest tähtsama osa moodustavad Tallinna keskaegse sakraalarhitektuuriga tegelevad teosed, nende hulgas „Pühavaimu kirik“ (Tallinn, 1971), „Niguliste kirik“ (Tallinn, 1990, koos R. Kangropooliga, Kristjan Raua nimeline preemia).¹³⁰

Eda Liin (1930–2012) oli Eesti kunstiteadlane. Tema lapsepõlv möödus Otepää-Palupera kandis. 1955. aastal lõpetas Liin Tartu Riiklikus Ülikoolis ajaloo-keeleteaduskonna, vahemikus 1955–1959 läbis ülikoolis mittestatsionaarselt kunstiajaloo kursuse.¹³¹

1955. aastast kuni 1963. aastani töötas Liin ORKA-s (ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv).¹³²

18. Eda Liin (1963).

¹²⁹ Rasmus Kangropool, Mai Lumiste, Niguliste kirik. Tallinn: Kunst, 1990, esikaane sisekülg.

¹³⁰ J. Kaljundi, LUMISTE Mai, lk 282.

¹³¹ In memoriam Eda Liin. – Sirp, 5. X 2012.

¹³² E. Liin, Minu elu lugu, lk 55–64.

Alates 1963. aastast töötas Liin kunstimälestiste kaitse inspektorina (esimesel tööaastal koos Mai Lumistega) ning oli sellel ametikohal kuni 1977. aastani. Tööaega jäid pidev kaitse alla võetavate kunstiteoste nimekirja täiendamine ning hävimisohus olevate kunstiteoste restaureerimise organiseerimine. Suuremate projektide hulgas võib nimetada Lohu mõisas olevate Gottlieb Welté seinamaalingute (18. sajandi lõpp) konserveerimist ning neid katnud 19. sajandi alguse pilttapeetide restaureerimist Moskvas, samuti suuremahulised Zarudnõi ikonostaasi konserveerimistööd Tallinnas, Issanda Muutmise kirikus.¹³³

1990–1997 töötas Liin kunstiajaloo õpetajana Tallinna 49. Keskkoolis¹³⁴ ning oli hiljem ekskursionigruppide giid Euroopa-reisidel.

---

¹³³ In memoriam Eda Liin.

¹³⁴ E. Liin, Minu elu lugu, lk 143–154.

Kokkuvõte

Kunstiteoste restaureerimine algas ENSV-s ulatuslikumalt peale Teise maailmasõja lõppu, mil muutus oluliseks sõjaajal kannatada saanud teoste korrastamine ja parandamine. Esmalt olid restauraatoriteks väike ring erineva taustaga inimesi, kes olid peamiselt iseõppinud, nende hulgas näiteks Eesti NSV Riiklikus Kunstimuuseumis tegutsenud kunstiajaloolasest restauraator Eerik Põld ning skulptoriharidusega Paul Horma.

1950. aastatel saadi veel hakkama siinsete jõududega, kuid napp restauraatorikond, vähesed teadmised ning tagasihoidlik praktika tingisid selle, et mitmete suuremahuliste ja keerukamate projektide puhul hakati alates 1960. aastatest kasutama nõukogude vene spetsialistide abi.

1955. aastal kunstimälestiste kaitse inspektorina tööle asunud Mai Lumiste asus aktiivselt looma suhteid Moskva ja Leningradi restaureerimiskeskuste konservatoritega ning jõudis nendega kiirelt heale koostööle. Ka venelastel endil oli suur huvi siinsete objektidega töötamise vastu – oli ju mitmete ENSV-s asunud kunstiteose näol tegu unikaalsete ja väärtuslike taiestega terves Nõukogude Liidus, mille restaureerimisprotsessi juhtimine oli konservatorile prestiižne väljakutse.

Lumiste, kui kunstimälestiste kaitse ja restaureerimise innukas populariseerija algatas oma karjääri jooksul mitmete väärtuslike kunstiteoste restaureerimisprojektid, mille mõju ulatus edasi ka peale tema surma. Käesolevas töös on keskendunud kolmele neist – Bernt Notke „Surmatants“, Maerten de Vos'i eeskujul teostatud „Kaana pulm“ ning endine Niguliste kiriku peaaltar (Hermen Rode töökoda), mis kõik on restaureeritud venelaste poolt või nende kaasabil. Teoste restaureerimislugusid jälgides on selgelt eristuv vene meistrite laiemad võimalused tehnilisteks uuringuteks ning kindlasti ka suurem kogemustepagas, millele tugineda otsuste langetamisel. ENSV lapsekingades restaureerimistraditsioon ei olnud sõjajärgsel paaril kümnendil suuteline end kõrvutama Nõukogude Venemaa omaga, kus näiteks professionaalset restaureerimisalast eriharidust anti juba alates 1918. aastast.

1960. aastad kui aktiveerumise periood siinses restaureerimisloos, oli aeg, mil kunstimuuseum sai endale esimese diplomeeritud restauraatori Eerik Põllu näol. Samuti muutus tavaks Venemaa restaureerimiskeskustes stažeerimas käimine ning seal enese täiendamine. Kümnendil hakkasid ka tihedamini ilmuma kunsti restaureerimist käsitlevad artiklid, mis olid teiste häälekandjate kõrval üheks põhjuseks, et kunstimälestiste kaitse ja konserveerimise vajadust hakkasid teadvustama ka tavainimesed.

Järgnevad aastakümned tõid uusi tuuli restaureerimistegevusse ning alates 1975. aastast oli võimalik rääkida juba terviklikust restaureerimisosakonnast Eesti NSV Riikliku Kunstimuuseumi juures, mis omakorda andis paremaid õppimis- ja praktiseerimisvõimalusi. Hoolimata kitsastest ja tagasihoidlikest tingimustest olid tööl mitmete erinevate materjalide restauraatorid, kes osalesid tehtud töödega nii vabariiklikel kui üleliidulistel restaureerimisnäitustel. Korraldati ka mitmeid koolitusi ning esineti konverentsidel. 1986. aastast organiseeriti vabariikliku ennistuskeskust „Kanut“, kuhu liikusid tööle ka mitmed kunstimuuseumis tööl olnud restauraatorid.

Nõukogude perioodi lõpuaastateks oli välja kujunenud tugev kohalik restaureerimistraditsioon, mis oli tihedalt seotud naaberliiduvabariikidega. Ühiste ettevõtmiste läbi kasvas ka siinsete restauraatorite praktikapagas ning head õppimisvõimalused Nõukogude Venemaal andsid võimaluse koolitada järelkasvu, kellest enamik töötab valitud erialal tänaseni.

Töö on heaks aluseks edasiseks restauraatorite või nende teostatud restaureerimisprojektide uurimiseks. Kuna edasiste uurimisteede ring on väga lai, siis on võimalik antud tööga jätkata ka magistritasemel, keskendudes näiteks ühe teemana põhjalikumalt just Nõukogude Venemaal tehtud töödele, restaureerimisprintsiipidele ning võimalikele mõjutustele Euroopa restauraatoritelt. Samuti on veel suures osas kaardistamata, kui palju tegelikult restaureeriti teoseid siin ning milline osa rändas teistesse liiduvabariikidesse ennistamiseks.

ILLUSTRATSIOONIDE NIMEKIRI

1. Mai Lumiste (paremal) ja Eda Liin. Kunstimälestiste arvelevõtmine Saaremaal (1963). Repro raamatust: Eda Liin, Minu elu lugu. Meenutusi 20. sajandi teise poole kultuuri- ja kunstielust. Tartu: Greif, 2008, lk 69.
2. Kaana pulm (umbes 1600–1650). Repro raamatust: Greta Koppel, Madalmaade kunst Kadrioru kunstmuuseumis, Tallinn: Eesti Kunstimuuseum 2012, lk 52.
3. Maal enne 1967–1968 restaureerimist. Foto: Maal „Kaana pulm“ (Marten de Vos). Deponeeritud ENSV Riiklikule Kunstimuuseumile Tallinnas. Eesti Kunstimuuseumi konserveerimisosakonna arhiiv, Kaana pulm, VM 880, pagineerimata.
4. Surmatants (15. sajandi lõpp).
Foto: http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Bernt_Notke_Danse_Macabre.jpg
5. Tallinna „Surmatantsu“ restauraatorid V. Karasjova, S. Globatšova, G. Karlsen ja P. Baranov. Foto ajakirjast: Mai Lumiste, Mõningaid täpsusti Tallinna „Surmatantsu“ kohta. – Kunst, 1964, nr 1, lk 45.
6. Niguliste kiriku endine peaaltar (Hermen Rode töökoda), 1478–1481. Foto: Stanislav Stepaško, EKM.
7. Alusjoonistus vasakul tiival. Foto väljaandest: Николай Брегман, Подслойный рисунок в алтаре Хермена Роде. – Художественное наследие, 1983, 8(38), lk 100.
8. Vabariiklik restaureerimisnäitus Tallinna Linnamuuseumis, 1982 sügis. Foto Sirje Alteri isiklikust arhiivist.
9. 1980. aastate näituse planšett Niguliste muuseumist, detailid Rode altari figuuride puhastamisest. Näituse planšetid Niguliste muuseumi valduses.
10. Niguliste peaaltari maalitahvlite graafiline dokumentatsioon, näituseplanšett. Näituse planšetid Niguliste muuseumi valduses.
11. Eerik Põllu isikunäitus 1980. aastatel. Foto Eesti Kunstimuuseumi konserveerimisosakonna arhiivist, arvele võtmata materjalid.
12. Eerik Põld. Foto kataloogist: Endel Valk-Falk, Ennistatud kultuuriväärtusi. Näituse kataloog. Eesti NSV Teaduslik-Tehniline Ühing, 1971, lk 51.
13. Henno Tigane. Foto: <http://www.ra.ee/fotis/index.php?type=2&id=152122>
14. Ilmar Ojalo. Foto: <http://www.ra.ee/fotis/index.php?type=2&id=219177>
15. Paul Horma. Foto raamatust: Mart-Ivo Eller (koostaja), Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 115.

16. Endel Valk-Falk. Foto kataloogist: Endel Valk-Falk, Ennistatud kultuuriväärtusi. Näituse kataloog. Eesti NSV Teaduslik-Tehniline Ühing, 1971, lk 45.
17. Mai Lumiste. Foto raamatust: Rasmus Kangropool, Mai Lumiste, Niguliste kirik. Tallinn: Kunst, 1990, esikaane sisekülg.
18. Eda Liin. Foto raamatust: Eda Liin, Minu elu lugu. Meenutusi 20. sajandi teise poole kultuuri- ja kunstielust. Tartu: Greif, 2008, lk 68.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Eesti Vabariiklik Komisjon. Aktid ja lisad Riiklikule Kunstimuuseumile Tallinnas tekitatud sõjakahjude kohta ja hävinenud esemete nimestikud (1945). RA, f r-364, n 1, s 145.

Eesti NSV Kultuuriministeerium, Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspektsioon. Kirjavahetus asutuste, ettevõtete ja organisatsioonidega kunstimälestiste arvestuse, kaitse organiseerimise ning restaureerimise küsimustes (1968). RA, f R-1797, n 2, s 1143.

End. Mustpeade altari restaureerimisdokumentatsioon. Eesti Kunstimuuseumi konserveerimisosakonna arhiiv, Mustpeade altar, M5173, pagineerimata.

Seletuskiri Henning von der Heide (?) altarite „Maarja kroonimine“ ja „Püha perekond“ (1520. a.) restaureerimise-rekonstrueerimise tööde ja palkade vormistamise küsimuste kohta. Eda Liini arhiiv. Korrastamata materjalid Muinsuskaitseameti valduses.

Avaldamata käsikirjad

Inge Teder. Käsikirjaline artikkel Eesti Kunstimuuseumi ajaloost. Käsikiri autori valduses.

Liin, Eda. Päästetud kunstiteosed. Pühendatud Mai Lumiste mälestusele 2012. Käsikiri Niguliste muuseumis.

Matteus, Kais. Eesti kirikute keskaegsete seinamaalingute uurimise ja restaureerimise ajalugu ning tulevikuperspektiiv. Magistritöö, Eesti Kunstiakadeemia, muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. Tallinn, 2011.

Kirjavahetus Hilikka Hiiopiga, 22. V 2013. Märkmed autorite valduses.

Kirjandus

Eller, Mart-Ivo (koostaja). Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996.

Eesti NSV MN 31. XII 1964 määrus nr 573 Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s. Eesti NSV Määruste Kogu 1964 nr 51 art 206.

Hain, Jüri. Muuseumile kuuluvate maalide restaureerimisest Riias 1926. aastal. – RKM kogude teatmik (1982. aasta artiklid). Tallinn, 1984, lk 22–25.

Hiiop, Hilikka, Anneli Randla. Eesti kirikute keskaegsete seinamaalingute uurimisest ja restaureerimisest. – Kunstiteaduslikke uurimusi, erinumber „Muinsuskaitse ja restaureerimise ajaloost“, pühendatud Villem Raami 100. sünniaastapäevale, 2009/ 3–4 (18), lk 9–43.

In memoriam Eda Liin. Sirp, 5. X 2012.

- Kalm, Mart, Jüri Kuuskemaa, Aleksandra Murre, Kadi Polli. Kadriorg: lossi lugu. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2010.
- Kangro-Pool, Rasmus. Kunstiteoste taastamine. – Sirp ja Vasar, 17. VII 1946.
- Kangropool, Rasmus, Mai Lumiste. Niguliste kirik. Tallinn: Kunst, 1990.
- Kreem, Tiina-Mall, Kersti Markus, Anu Mänd. Kaarma kirik. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2003.
- Kurisoo, Merike. Niguliste muuseum. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2011.
- Levin, Mai. Ilmar Ojalo: 100 (näituse buklett). Tallinn, 2010.
- Liin, Eda. Minu elu lugu. Meenutusi 20. sajandi teise poole kultuuri- ja kunstielust. Tartu: Greif, 2008.
- Lumiste, Mai. Antoniuse altari algsest maalikihist ja üleemalingutest. – Kunst, 1964, nr 2, lk 32–36.
- Lumiste, Mai. Huvitav eksponaat. – Sirp ja Vasar, 23. V 1958.
- Lumiste, Mai. Kunstimälestised kuuluvad rahvale. – Sirp ja Vasar, 16. IX 1960.
- Lumiste, Mai. Tallinna Surmatants. Tallinn: Kunst, 1976.
- Lumiste, Mai. Mõningaid täpsustusi Tallinna „Surmatantsu“ kohta. – Kunst, 1964, nr 1, lk 45–52.
- Lumiste, Mai. Vana maaliteos. – Sirp ja Vasar, 03. VIII 1956.
- Matt, Fritz. Kas originaal, koopia või muudetud teisend? – Pilt ja Sõna, 1957, nr 7, lk 20–21.
- Mänd, Anu. Bernt Notke. Uuenduste ja traditsioonide vahel. Näituse kataloog. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2010.
- Mänd, Anu. Kes on kes Niguliste peaaaltari retaablil? – Kunstiteaduslikke uurimusi, 2009, 1–2 (18), lk 7–34.
- Nikulin, Nikolai. Marten de Vosi „Kaana pulm“. – Kunst, 1969, nr 3, lk 41–48.
- Nõmberg, Ebe. Restaureeritud Brüsseli altar ja Tobias Heintze. – RKM kogude teatmik (1986. aasta artiklid). Tallinn, 1989, lk 56–67.
- Ojalo, Ilmar. „Kaana pulm“ Vana-Vigalast. – Sirp ja Vasar, 18. I 1957.
- Pajupuu, Margit. Nikolai Triigi maali „Võitlus“ restaureerimisest. – RKM kogude teatmik (1988. artiklid). Tallinn, 1990, lk 52–55.
- Peeters, Natasja. Maerten de Vosi (1532–1603) töökoda. „Kaana pulm“ 1597. – Koppel, Greta. Madalmaade kunst Kadrioru kunstimuuseumis. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum 2012, lk 51–59.

- Põld, Eerik. Restaatoritööst Püha Lucia legendi meistri Maarja altari korrastamisel ja hooldamisel. – Teine elu: kultuuriväärtuste restaureerimisest. Tallinn: Kunst, 1979, lk 117–130.
- Tigane, Henno. Hanila altari ja kantsli tehnoloogilistest uurimistest. – RKM kogude teatmik (1985. aasta artiklid). Tallinn, 1987, lk 46.
- Valk-Falk, Endel. Ennistatud kultuuriväärtusi. Näituse kataloog. – Tallinn: Eesti NSV Teaduslik-Tehniline Ühing, 1971.
- Valk-Falk, Endel. Ennistatud kultuuriväärtusi. Näituse kataloog. – Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1976.
- Valk-Falk, Endel. Kunstiteose uuestisünd. – Kunst, 1973, nr 1, lk 17–19.
- Valk-Falk, Endel. Kunstivarade säilitus- ja konserveerimistöödest aastatel 1919–1944. – RKM kogude teatmik (1980. aasta artiklid). Tallinn 1982, lk 47–53.
- Valk-Falk, Endel. Teine elu: kultuuriväärtuste restaureerimisest. Tallinn: Kunst, 1979.
- Valk-Falk, Endel. Konrad Mäe maalide säilivusest ja restaureerimist. – RKM kogude teatmik. Tallinn, 1978, lk 75–82.
- Valk-Falk, Endel. Pilk restaureerimisajaloole arhivaalide vahendusel. – Kunst, 1983, nr 1, lk 62–64.
- Valk-Falk, Endel. Teine elu: kultuuriväärtuste restaureerimisest. Tallinn: Kunst, 1979.
- Valk-Falk, Endel. Üleliidulise näituse „Museaalsete väärtuste restaureerimisest NSVLs“ Eesti ekspositsioonist. – RKM kogude teatmik (1984. aasta artiklid). Tallinn, 1986, lk 63–66.
- Viiraja, Lehti. Eesti Kunstimuuseum 1944. sügisest 1950. aasta kevadeni. – RKM Kogude teatmik (Artiklid 1989). Tallinn, 1991, lk 15–27.
- Viiraja, Lehti. 100 aastat Ella Vende sünnist. – Sirp, 08. VI 2001.
- ENSV Kultuuriministeeriumi Muuseumide ja Kunstimälestiste Inspektsioonis restaureerimis-konserveerimistööd. – Kunst, 1969, nr 1, lk 75.
- ENSV Kultuuriministeeriumi Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspektsioonis restaureerimis-konserveerimistööd. – Kunst, 1970, nr 2, lk 78–79.
- Kristjan Raua loomingu ja kirjavahetuse restaureerimisalase seminari materjalid. – RKM kogude teatmik (1977. aasta artiklid). Tallinn, 1978, lk 121–146.
- Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspektsiooni poolt teostatud kultuurimälestiste restaureerimis- ja konserveerimistöödest 1970. a. – Kunst, 1971, nr 2, tagakaane sisekülj.
- Брегман, Николай. Подслойный рисунок в алтаре Хермена Роде. – Художественное наследие, 1983, 8(38), lk 87–97.

Брегман, Николай. Рисунок в Таллинском алтаре Бернта Нотке. – Художественное наследие, 1984, 9 (39), lk 19–33.

Ояло, Ильмар. Произведение нидерландской живописи XV века. – Искусство, 1958, nr 12, lk 69–73.

Валк-Фалк, Эндель. Реставрация культурного наследия в Советской Прибалтике: Каталог первой выставки работ реставраторов Литвы, Эстонии и Латвии. Рига: Министерство культуры ЛатвССР, 1987.

Internetiallikad

Eesti Nahakunstnike Liit. Endel Valk-Falk.
http://www.nahakunst.ee/valk_falk.html (vaadatud 13. XII 2012).

Helgi Vihma, Paul Horma Eesti kunstis. – Kultuur ja Elu, 2005/4.
http://kultuur.elu.ee/ke482_Horma.htm (vaadatud 13. XII 2012).

Ennistukoda KANUT võrguväljaanne: Renovatum 2010.
<http://www.kanut.ee/Renovatum2010/> (vaadatud 17. XII 2012).

История ВХНПЦ.
<http://www.grabar.ru/info/istoriya-vxnrcz.html> (vaadatud 22. IV 2013).

Kultuurimälestiste riiklik register. Ikonostaas, I. Zarudnõi, 18. saj I pool (puit, polükroomia).
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=1526> (vaadatud 12. V 2013).

Suulised allikad

Autori vestlus Hilikka Hiiopiga, 17. V 2013.

Hilikka Hiiopi ja Grete Nilpi intervjuu Sirje Alteri, Reet Viirese, Luule Maari ja Made Evaloga, 19. IV 2013. Andmed G. Nilpi valduses.

Jüri Kuuskemaa, Bernt Notke maalist „Surmatants”. Raadiosaade Vana Tallinn, 01. III 2012.

Kärt Pauklini intervjuu Endel Valk-Falguga, 13.XI 2012. Andmed intervjueerija valduses.

Merike Kallase, Madle Lippuse ning Isabel Aaso-Zahradnikova intervjuu Eesti Kunstimuuseumi endise direktressi Inge Tederiga, 04. XII 2008. Andmed intervjueerijate valduses.

Madle Lippuse ning Isabel Aaso-Zahradnikova intervjuu Henno Tigasega, 29.XII 2008. Andmed intervjueerijate valduses.

Summary

The conservation of art in the Soviet Era

The conservation of art in the Estonian Soviet Socialist Republic started after WW2 when it became important to restore the art that was damaged during the war. First the conservation team was composed of a small group of people from very different backgrounds, who were mostly self-taught, for example Eerik Põld and Paul Horma from the ESSR's Art Museum of Estonia

In the 1950s, all the work was done by Estonian restorers, but the few numbers of restorers, the lack in knowledge and the meager practice conditioned that for many larger scale and more complicated projects the aid of Soviet Russian specialists was used.

Mai Lumiste, who was appointed as the inspector of art heritage in 1955, started to create relations with the Moscow and Leningrad conservation centers and quickly managed to achieve good cooperation. The Russians also had great interest in working with local objects – many ESSR's works of art unique and valuable in the whole Soviet Union, so the restoration projects were prestigious challenges to the conservators.

Lumiste, as the popularizer of the protection and conservation of art, launched many conservation projects during her career which carried on even after her death. This bachelor's thesis is concentrating on three of those projects – Bernt Notke's „Danse Macabre“, „Marriage at Cana“ inspired by Maerten de Vos and the former main altar of the Niguliste Church (the workshop of Hermen Rode), which have all been restored by the Russians or with their help. Observing the conservation stories one can clearly see how the Russian specialists had a much better access to more specific technical research and they most certainly had more experience, which helped them to make better decisions. ESSR's budding tradition of conservation wasn't capable of competing with The Soviet Russia, were for example the restoring was taught professionally since the 1918.

The next decades were very innovative and ever since 1975 we can consider the ERRS's Art Museum of Estonia to have a complete department of conservation, which in turn yielded better opportunities for study and practice. Despite cramped conditions and limited budget it hired restorers of various materials who took part in national and union-wide competitions. They also organized many trainings and appeared in various conferences. The Conservation

Centre „Kanut“ was created in 1986, which hired many restorers from the Art Museum of Estonia.

The conservation of art in Estonia during the Soviet era is a topic that has found little attention in special literature. There have been a few articles and some mentionings of it, but the topic has not been approached as a whole until now. That is one of the main reasons I chose to write this thesis. Also, in restoring it is important to know the past, as the current and future decisions are supposed to be based on it.

As this is largely an uncharted map, then the objective of this thesis is to define the prevailing tendencies, impact factors and main courses of action, also I will give an overview of the most important and large-scale art restoration projects.

Many organizations were deployed in the field of art conservation, but my thesis will concentrate on two aspects of it – the work of the inspector of art heritage and the work of the ESSR's Art Museum of Estonia, which had close ties to it. The emphasis is on the restoration projects of the earlier Soviet era and the 1950s, when the cooperation with specialists from the other union republics began.

My thesis is a good base for further research of restorers or conservation projects. As the topic of the thesis is quite broad, then it is possible to continue this thesis as a Master's thesis. For example it is possible for more in-depth research on the Russian conservation projects, principles of restoration or the possible influences from European restorers. It is still unknown how much of the art was conserved in Estonia and how much was transported to other union republics to be conserved there.